

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedra

Tomo Griškevičiaus

V kurso baudžiamosios justicijos

studijų šakos studento

Magistro darbas

Institucinis smurtas: numanomo JAV CŽV kalėjimo atvejis Lietuvoje

Institutional violence: the Case of an alleged US CIA prison operating in Lithuania

Vadovė: doc. dr. Ilona Michailovič

Recenzentas: Asist. dr. Paulius Veršekys

Vilnius,

2025

ANOTACIJA IR RAKTINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe tiriama institucinio smurto kilmė ir prielaidos numanomo JAV CŽV kalėjimo atvejo Lietuvoje kontekste. Analizuojama teorinė ir formuluojama teisinė institucinio smurto definicija. Atskleidžiama institucinio smurto reikšmė. Nagrinėjama institucinio smurto ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pažeidžiamumo santykis ir teisiniai padariniai. Darbe analizuojami konkrečių žmonių viktimizacijos atvejai, tiriami Jungtinių Amerikos Valstijų institucijų įgyvendinti persekiojimo ir slaptos kankinimo programos tikslai, metodai bei Lietuvos Respublikai padaryta žala.

Pagrindiniai žodžiai: institucinis smurtas, viktimizacija, persekiojimas, kankinimas, nežmoniškas elgesys, valstybės prievarta, slaptas kalėjimas.

This master's thesis examines the origins and assumptions of institutional violence. This paper analyzes the theoretical aspects of institutional violence and formulates a legal definition. The work reveals the significance of institutional violence, the relationship, risk and legal consequences of institutional violence, as well as the vulnerability of legal goods protected by criminal law. The paper analyzes the cases of victimization of specific people and investigates the purpose and methods of the secret program of persecution and torture created by the institutions of the United States of America and the damage caused to the Republic of Lithuania.

Keywords: institutional violence, victimization, persecution, torture, inhuman treatment, state coercion, secret prison.

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. INSTITUCINIO SMURTO GENEZĖ, SAMPRATA IR RAIŠKA.....	6
1.1. Institucijos sąvoka.....	6
1.2. Smurto samprata.....	7
1.3. Smurtas biomedicininėje perspektyvoje.....	9
1.4. Smurtas sociologinėje ir baudžiamosios teisės perspektyvoje.....	11
1.5. Smurtas filosofinėje perspektyvoje.....	13
1.6. Institucinio smurto samprata.....	15
1.7. Religinė institucinio smurto raiška.....	17
2. INSTITUCINIO SMURTO ATVEJO ANALIZĖ.....	29
2.1. Abu Zubaydah viktimizacija bylos prieš Lietuvą Nr. 46454/11 aspektu.....	29
2.2. Mustafa al Hawsawi viktimizacija bylos prieš Lietuvą Nr. 6383/17 aspektu.....	35
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	42
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	48
SANTRAUKA.....	58
SUMMARY.....	59

IŽANGA

Temos aktualumas: Nuo 1979 metų Abu Ghraib buvo vienas žinomiausių kalėjimų pasaulyje, kuriame nužudymai, prievartavimas, kankinimas, kas savaitę vykdomos egzekucijos ir smurtas buvo toleruotinos normos (Encyclopædia Britannica, 2025). Net penkiasdešimt tūkstančių aukų (neįmanoma tiksliai suskaičiuoti) vyrų ir moterų vienu metu buvo Abu Ghraib dvylika ant dvylikos pėdų kameroje, kurios šiek tiek didesnės nei žmonių palaikams skirtos duobės (Hersh, 2004). Brutalus dvasininko Habibullah, ūkininkų, Abdul Wali, Abdul Wahib, Dilawar ir kitų nekaltų žmonių nužudymai yra nežmoniškų kankinimų bei prievartos iki mirties faktai (Human Rights Watch 2004, Miles, 2009, p. 68-97, Bailey, 2009). Gvantanamo kalėjimas tapo dar viena, mirties, nusikaltimų žmoniškumui, prievartos, kankinimo ir institucinio smurto „ikona“. Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) Aukščiausiojo teismo sprendime, kuriame raginama uždaryti Gvantanamo kalėjimą, nurodoma, jog daugelis laikomų kalinių turėjo būti pervežti tranzitu per Europą (Europos Parlamento rezoliucija, 2007, 45 punktas).

Lietuvoje, Antavilių miške, maždaug 20 kilometrų į šiaurės rytus nuo Vilniaus miesto centro buvo įgyvendinamas nuo visuomenės nuslėptas „Projektas 1“ ir „Projektas 2“ (Lietuvos Respublikos Seimo 2010-01-19 Nutarimas Nr. XI-659, 2018-10-08 Europos žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) sprendimo byloje Abu Zubaydah prieš Lietuvą p. 228-230), dėl kurio Lietuva pripažinta padariusi daugybinius Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK, 1950) pažeidimus ir dėl kurių Lietuvos valstybės biudžetui buvo padaryta 260 000 EUR materialinė žala (2018-10-08 ir 2024-01-16 EŽTT sprendimai bylose Abu Zubaydah ir Al-Hawsawi prieš Lietuvą). Dar daugiau, 2024-03-04 pranešama, kad EŽTT ėmėsi trečios bylos prieš Lietuvą (Al – Nashiri prieš Lietuvą, bylos Nr. 31908/22) dėl šalyje veikusio JAV Centrinės žvalgybos valdybos (toliau – CŽV) kalėjimo ir ten įvykdytų žmogaus teisių pažeidimų. Taigi šis magistro darbas ir nagrinėjama tema yra aktuali teisės praktikos prasme, o jos praktinis aktualumas pasireiškia, be kita ko, praktiniu – ekonominiu sumetimu, 260 000 EUR iki šiol iš kaltų asmenų neišieškota materialinė žala. Šio darbo autorius mano, kad 260 000 EUR nepagrįstai nedelsiant turėtų būti išieškota iš kaltų asmenų, pavyzdžiui pagal regreso (atgręžtinio reikalavimo) teisę į žalą padariusį asmenį.

EŽTT Lietuvą nuteisė 248 kartus, t. y. Lietuva EŽTK pažeidė 248 kartą. 10 kartų Lietuva pažeidė EŽTK 2 straipsnio, 49 kartų EŽTK 3 straipsnio, 29 kartus - EŽTK 5 straipsnio, 69 EŽTK 6 straipsnio, 27 kartus – EŽTK 8 straipsnio, 9 kartus – EŽTK 13 straipsnio nuostatas (European Court of Human Rights, 2022, 2023, 2024). EŽTT sprendime Al Hawsawi prieš Lietuvą (peticijos Nr. 6383/17) buvo nustatytas rekordiškai didelis skaičius Lietuvos

pažeidimų, iš viso 7 EŽTK straipsnių pažeidimai. Dar 2018 m. byloje Abu Zubaydah prieš Lietuvą EŽTT pažymėjo, kad turi būti neatidėliotinai imtasi būtinų aktyvių veiksmų Lietuvoje atliekamame ikiteisminiame tyrime. EŽTT požiūriu, ikiteisminis tyrimas turi būti užbaigtas kuo greičiau, nustačius, kiek tai įmanoma aplinkybes, kurios leistų pagrįstai nubausti atsakingus asmenis. Šio darbo autoriaus žiniomis ikiteisminis tyrimas Lietuvoje nėra užbaigtas ir nei vienas atsakingas asmuo nėra nubaustas. Lietuva iki šiol oficialiai nepripažįsta fakto, kad jos teritorijoje veikė slaptas JAV CŽV kalėjimas. Lietuvos Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto nariai iki šiol nemato prasmės atlikti papildomą tyrimą. Šio magistro darbo autoriaus žiniomis kompetentingos ikiteisminio tyrimo įstaigos (taigi ir nacionaliniai teismai ir Lietuva) Abu Zubaydah ir Al Hawsawi nepripažįsta nukentėjusiais. EŽTT yra ne vieną kartą konstatavęs (pavyzdžiui žiūrėti EŽTT 2009-06-16 sprendimo byloje Nr. 54252/07 Lawyer Partners, AS. prieš Slovakiją 51 punktą), kad EŽTK garantuoja praktines ir efektyvias teises, bet ne teorines ir iliuzines. Abu Zubaydah ir Al Hawsawi *de facto* ir *de jure* pripažinti EŽTK pažeidimo aukomis. Taigi be jokios teisinės abejonės abu pirmiau paminėti žmonės turėtų būti praktiškai pripažinti nukentėjusiais Lietuvos Respublikos teisės aktuose nustatyta tvarka.

Neatsižvelgiant į tai, kad JAV CŽV kalėjimai sulaukė didelio atgarsio akademiniam pasaulyje (ypač JAV), vis dėlto, Lietuvos mokslininkų dėmesio nesusilaukė. Kadangi slaptasis JAV CŽV kalėjimas veikė Europos Sąjungos jurisdikcijoje – Lietuvoje – šis darbas ir tyrimas yra aktualus, nes pasitarnaus Lietuvos teisės mokslui. Galima teigti, kad nagrinėjama tema, be kita ko, institucinio smurto aspektu, Lietuvos teisės teorijoje apskritai nebuvo aptariama. Visą tai, kas buvo išdėstyta pirmiau pagrindžia ne tik nacionalinį, bet ir tarptautinį šio darbo aktualumą ir reikalingumą.

Darbo tikslas: Siekiant aptarti institucinio smurto genezę bei definiciją viktimologiniu aspektu, biomedicininėje, sociologinėje, filosofinėje ir baudžiamosios teisės perspektyvose, bus atskleidžiama ką reiškia ir kaip gali būti suprantamos sąvokos „institucija“, „smurtas“, „institucinis“, paaiškinant institucijos ir institucinio smurto kontekstą. Darbe atskleista „institucinio smurto“ sąvoka, JAV CŽV suėmimo – tardymo programos ir religinės institucinio smurto raiškos kontekstuose, taip pat, detalizuojant institucinio smurto, nukreipto į Abu Zubaydah ir Al Hawsawi, požymius, EŽTT bylų Nr. 46454/11 ir Nr. 6383/17 kontekste.

Darbo uždaviniai:

1. Aptarti institucinio smurto genezę ir pateikti jo apibrėžimą.
2. Ištyrus 2018-10-08 ir 2024-01-16 EŽTT sprendimus bylose Nr. 46454/11 ir 6383/17 išanalizuoti, nustatyti ir aptarti Abu Zubaydah ir Al-Hawsawi viktimizaciją.

Priežastys, kurios lėmė autoriaus pasirinkimą dėl temos atskleidimo yra objektyviai suprantamos. Magistro darbų rengimo metodiniuose nurodymuose nustatyta darbo apimtis neleidžia atskleisti visų su darbo tema susijusių mokslinių problemų. Būtent todėl, toliau nurodomi klausimai šiame darbe nenagrinėtini: 1) Šio darbo teiginys, kad dalis Katalikų Bažnyčios nuosavybės ir turto buvo sukaupiti „iš aukų“ nėra visiškai klaidingas, tačiau klausimas, „iš aukų“ viktimologine prasme ar „iš aukų“ materialine prasme šiame darbe nagrinėjamas nebus; 2) Atsakyti į klausimą dėl kokių priežasčių Europoje buvo toleruojamas ir nepasmerktas baudžiamasis inkvizicinis – tiriamasis procesas irgi nėra šio darbo tikslas ar uždavinys, tačiau toks reiškinytis šiame darbe yra aktualus ta prasme ir tiek, kiek tai liečia inkvizicinio (tiriamojo – tardomojo) proceso Europos teritorijoje atgimimą, tęstinumą ir sąmoningą propagavimą XXI amžiuje JAV CŽV HVD programos aukų (kitatikių) Lietuvoje kontekste; 3) Taip pat, nebus nagrinėjami EŽTT sprendimuose nustatytų faktinių aplinkybių, kurios tvirtina, kad Lietuvos vadovai ir pareigūnai (legitimi valdžia) buvo informuoti apie Lietuvoje steigiamas tardymams ir kankinimams skirtas vietas ir taip vadinamus Lietuvos Projektus 1 ir 2 palaimino, klausimai (2018-10-08 EŽTT sprendimo 174 punktą).

Darbo objektas: Šio magistro darbo tyrimo objektu yra 2014 m. JAV Senato komiteto ataskaitoje (dar žinoma kaip Dianne Feinstein ataskaita, toliau – JAV Senato komiteto ataskaita) ir 2018-10-08 ir 2024-01-16 EŽTT sprendimuose nustatytas Lietuvoje veikęs JAV CŽV kalėjimas ir su minėtu kalėjimu susijusi institucijų bei valdžios pareigūnų veikla, be kita ko, tokios veiklos teisinės pasekmės.

Tyrimo metodai: Atliekant tyrimą bus naudojami istorinis, loginis analitinis metodai, kuriais remiantis bus atlikta duomenų analizė, patikrintas duomenų sąsajumas. Sisteminis, aprašomasis, kūrybinis metodai bus naudojami tam, kad būtų galima pagrįstai susieti Abu Zubaydah, Mustafa Al Hawsawi viktimizaciją su instituciniu smurtu bei institucinio smurto pasekmėmis bylose prieš Lietuvą.

Darbo originalumas: Platesnių mokslinių tyrimų ar diskusijų institucinio smurto tema JAV CŽV kalėjimų aspektu iki 2025 m. Lietuvoje nebuvo. Todėl darbas yra originalus, nes Lietuvoje trūksta mokslinių tyrimų šiame darbe analizuojamų atvejų, o būtent Abu Zubaydah ir Mustafa Al Hawsawiui bylų prieš Lietuvą ir Lietuvoje veikusį slaptą JAV CŽV kalėjimą, tema.

Darbo šaltiniai: Autoriaus nuomone, tyrimui buvo svarbiausi toliau nurodomi šaltiniai. Pirma, aptariant institucinio smurto genezę, prielaidą ir definiciją yra svarbūs Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinos mokslininkų V. Pavilionio, A. Abramavičiaus, G. Švedo ir kitų darbai. Minėtų autorių darbai svarbūs, nes leidžia pastebėti inkvizicinio, tardomojo – tiriamojo

proceso kilmę ir jai oponuoti. Iš užsienio autorių darbų išskirtini: J. Bishop mokslinis straipsnis „Aquinas on Torture“, kuris leidžia suprasti, kad kankinimo institucija (autorius turi mintyje Magistratą ir Inkviziciją) buvo įsteigta oficialiai, o jos veikla reglamentuota tam tikromis taisyklėmis. W. Benjamin knyga „Critique of Violence“ leidžia mums suprasti ne tik tai, kad įstatymų leidyba tam tikru mastu yra smurto apraiška, tačiau ir tai, kad smurtas, kaip priemonė yra teisės išsaugojimas. J. Domenach ir A. Joxe *et al* knygoje „Violence and its causes“ yra užfiksuota institucinio smurto koncepcija, kuri vystoma, be kita ko, iš teiginio, kad žmonės žudo ne tik tiesioginis smurtas, bet ir socialinė tvarka. S. Miles, S. knygoje „Oath betrayed: America's torture doctors.“ paskelbta faktinė medžiaga įrodo tai, kad kariuomenės gydytojai, psichologai ir medikai buvo pasyvūs ir aktyvūs sistemingos kalinių nepriežiūros ir piktnaudžiavimo partneriai, taip pat, kankinimų daromą žalą ir gydytojų bendrininkavimą vykdant žiaurios tardymus, kurie kartais baigdavosi smurtine mirtimi. Antra, atliekant institucinio smurto atvejo analizę visų pirma bus remiamasi 2018-10-08 ir 2024-01-16 EŽTT sprendimais bylose Abu Zubaydah ir Al-Hawsawi prieš Lietuvą. Svarbios, šiame darbe pateikiamos aplinkybės, bus grindžiamos iš dalies išslaptintomis užsienio valstybinių įstaigų (pagrindė JAV) ataskaitomis ir kitais oficialiais *prima facie* dokumentais. Galima išskirti tokius dokumentus: 1) 2014 m. JAV Senato komiteto ataskaita; 2) 2022 m. JAV aukščiausiojo teismo sprendimas byloje United States V. Husayn, aka Zubaydah et al.. Taip pat paminėtina, tyrėjų Sam Raphael, Ruth Blakeley ir Crofton Black knyga „CIA Torture Unredacted“, kurioje pateikiama išsami, be kita ko, Lietuvos įstaigų dokumentais pagrįsta duomenų analizė. Priežastys, lėmusios darbe naudotų šaltinių (tam tikrų autorių knygų, straipsnių ir kitos specialiosios literatūros, užsienio valstybių teisės aktų ir panašiai) pasirinkimą yra objektyvios ir logiškai pagrįstos. Pirmiau minėti ir kiti šiame darbe naudojami šaltiniai leidžia pasiekti nagrinėjamos temos tikslus ir spręsti šio darbo uždavinius. Daugelis šio darbo šaltinių autoriai, yra pripažinti ir akademiškai nusipelnę mokslininkai. Kita vertus EŽTT sprendimai, kuriais remiamasi analizuojant EŽTK aukų bylas, yra priimami aukščiausios kvalifikacijos teisės žinovų, neleidžia abejoti priimamų sprendimų kokybe, patikimumu, sąsajumu, teisėtumu ir žinoma – teisingumu.

1. INSTITUCINIO SMURTO GENEZĖ, SAMPRATA IR RAIŠKA

1.1. Institucijos sąvoka

Institucijos definicijas formulavo mokslininkai W. Streeck, K. A. Thelen (Streeck, Thelen, 2005 p. 9–11.), J. Knight (Knight, 1992 p. 1–3.), D. North (North, 1990) ir kiti. Klausimą ką reiškia „institucinis“ pakankamai plačiai yra aptarusi Lynne G. Zucker, kuri mano, kad institucinę teoriją iš esmės sunku paaiškinti, nes ši teorija remiasi savaime suprantamomis prielaidomis, kurios yra socialinio veiksmo pagrindas (Zucker, 1987, p. 443). Thelen ir Mahoney pažymi, kad visi institucijų apibrėžimai paprastai reiškia pastovumo ir tęstinumo lygį (Thelen, Mahoney, 2009, p. 4). Sutinku su Samuelio Huntingtono požiūriu, kuris institucijas apibrėžė kaip „stabilus, vertinamuosius, pasikartojančius elgesio modelius“ (Huntington, 1996, p. 9).

Siaurąja prasme institucijos gali būti suprantamos kaip tam tikroje srityje veikiančios valstybinės įstaigos. Pavyzdžiui Lietuvos teisės mokslininkai pateikia tokią Lietuvos teisinių institucijų sistemą: 1) Teisminė valdžia (Konstitucinis teismas, bendrosios kompetencijos teismai, administraciniai teismai); 2) Teisinės institucijos nepriskirtos teisminei valdžiai (prokuratūra, ombudsmenų įstaigos, ikiteisminį tyrimą ir žvalgybinę veiklą vykdančios institucijos, vidaus reikalų, teisingumo ministerijoms ir jų sistemai priskirtos institucijos); 3) Teisinės institucijos, kurias kontroliuoja valstybė (advokatūra, notariatas, antstoliai) (Kūris, *et al.*, 2011, p. 16-665).

Institucijų pavyzdžiais plačiąja prasme gali būti: valstybinės institucijos (pvz. monarchijos), edukacinės institucijos (pvz. mokyklos, universitetai), karinės institucijos (pvz. Vatikano popiežiaus kohorta, lot. „*Cohors pedestris Helvetiorum a sacra custodia Pontificis*“), religinės institucijos (pvz. įvairios religinės denominacijos, jų dariniai) ir kt.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6 knygos 271 straipsnyje *expressis verbis* įtvirtinta, kad terminas „valdžios institucija“ reiškia bet kokią viešosios teisės subjektą (valstybės ar savivaldybės instituciją, pareigūną, valstybės tarnautoją ar kitokią šių institucijų darbuotoją ir t. t.), taip pat privatų asmenį, atliekantį valdžios funkcijas, o terminas „aktas“ reiškia bet kokią valdžios institucijos ar jos darbuotojų veiksmą (veikimą, neveikimą), kuris tiesiogiai daro įtakos asmenų teisėms, laisvėms ir interesams (valstybės ar savivaldybės institucijų priimami teisės ar individualūs aktai, administraciniai aktai, fiziniai aktai ir t. t.).

Nagrinėjamu atveju JAV valdžios institucijos ir administracijos pareigūnai priėmė valinius institucinius sprendimus (Mora, Human Rights Watch, 2015) autorizuodamos žmonių

kankinimo ir tardymo technikas bei metodus. Pirmiau minėtas aplinkybes patvirtina dalinai išslaptinti institucijų priimti aktai (angl. *Torture Memos*), Diana Feinstein, žmogaus teisių ekspertai Kenneth Roth, Laura Pitter (Roth, Pitter, Human Rights Watch, 2015), o teiginį, kad JAV kankino žmones *ex officio* patvirtino JAV prezidentas Barack Obama (White House, 2014), vaizdo įrašė komentuodamas¹ apie JAV CŽV kankinimo programą ir kitus klausimus.

Apibendrinus tai, kas buvo pirmiau išdėstyta, galima teigti, kad: 1) Sąvoka „institucinis“ suprantama kaip tam tikro subjekto (paprastai juridinio asmens), pastovus, tęstinis arba stabilus, pasižymintis pasikartojančiu vertinamuoju elgesiu, veiklos modelis; 2) Įstatyme, institucija yra siejama su valdžia ir aktais (veiksmiais ar neveikimu).

1.2. Smurto samprata

Bet kokia išsami smurto analizė turėtų prasidėti apibrėžiant įvairias smurto formas taip, kad būtų lengviau jas moksliskai įvertinti. Yra daug galimų smurto apibrėžimo būdų. Pavyzdžiui Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) smurtą apibrėžia kaip tyčinį fizinės jėgos ar galios panaudojimą, grasinant ar faktiškai, prieš save ar kitą asmenį, grupę ar bendruomenę, kuris sukelia ar gali sukelti sužalojimą, mirtį, psichologinę žalą, blogą vystymąsi ar deprivaciją (Krug *et al* 2002, p. 5).

Žmonių smurtas, dažniausiai atitinka beždžionių modelį, nes statistškai patinai (vyrai) smurtauja dažniau ir yra labiau agresyvūs nei patelės (moterys). Evoliucija paliko moterims seksualinį potraukį „blogiems berniukams“, nes senoviniame poravimosi žaidime agresyvūs ir negailestingi patinai susilaukdavo daugiausiai vaikų (Regal, 1988, p. 474). Šiame darbe yra aptariamas *homo sapiens* (lietuviškai protingasis žmogus), kuriam yra būdinga išplėtotą materialinę ir dvasinę kultūrą, smurtas ir agresija, pasireiškianti, be kita ko, institucinio smurto forma.

Nesigilinant į Eriko Fromo darbe „The Anatomy of Human Destructiveness“ psichoanalitinį požiūrį į smurto, agresijos bei destruktijos supratimą, S. Froid, K. Lorenzo smurto ir agresijos koncepcijas bei teorijas, trumpai aptarsime agresijos sąsają su smurtu ir kankinimu santykyje su auka. Smurtas neatsiejamas nuo agresijos, kitaip sakant smurtas tapatinamas su agresija. Štai Jungtinės Karalystės psichikos sveikatos centras neatsiedamas smurto ir agresijos pagrindai išdėsto, kad smurto ir agresijos apibrėžtys paprastai apima tam

¹ „I have full confidence in John Brennan <...> but we tortured some folks <...> We did some things that were contrary to our values.“ (Obama, 2014).

tikrą šių elementų derinį: energijos išraiška, kuri gali būti nukreipta į tikslą; amoralus, atstumiantis ir netinkamas elgesys; ketinimas fiziškai ar psichologiškai pakenkti, sužaloti ar pakenkti kitam asmeniui; ketinimas dominuoti prieš kitus; pykčio išgyvenimas ir išraiška; gynybinis ir apsauginis elgesys; žodinė prievarta, įžeidžiantys žodžiai, grasinimai ar tai išreiškiantys neverbaliniai gestai; instrumentinis tokių grasinimų panaudojimas siekiant tam tikro norimo tikslo; daiktų ar aplinkos žalojimas, pradedant vandalizmu ir baigiant langų, baldų daužymu ir t. t.; bandymas fiziškai sužaloti ar nužudyti kitą asmenį ginklu ar be jo arba sėkmingas fizinis sužalojimas ar nužudymas, arba kito asmens privertimas pasiduoti ar sutikti su nepageidaujamais veiksmais ar situacijomis naudojant jėgą; netinkamas, nepageidaujamas ar atmetas seksualinis demonstravimas ar kontaktas (UK National Collaborating Centre for Mental Health, 2015, 2.2. punktas). Taigi, neabejotina, kad smurtas yra pagrįstai tapatinamas su agresija.

Suaugęs žmogus jaučia poreikį įtikinti save, kad jis gali daryti poveikį, tokį poreikį galima patenkinti ir turint valdžią kitiems, kankinant žmones, užkariaujant šalį, visiškai sunaikinant tai, kas buvo pastatyta, jaučiant kitų baimę, pavyzdžiui žudikui stebint savo aukos agoniją. Poreikis „veikti“ pasireiškia tarpasmeniniuose santykiuose, taip pat santykiuose su gyvūnais, su negyvąja gamta ir idėjomis (Fromm, 1973, XV, p. 236, 250). Taigi, smurtą galima aiškinti neapsiribojant biomedicine, filosofine ar sociologine perspektyva. Teisinėje literatūroje smurtas aiškinamas daugiausiai baudžiamosios teisės mokslo kontekste.

Analizuojant smurto sampratą galima teigti, kad JAV institucijos ir jos pareigūnai jautė valdžios ir smurto poreikį „įteisinant“ kankinimo metodus arba tiesiogine prasme daužant sulaikytuosius į sieną, tokį metodą naudojant kartu su nuogybėmis ir miego deprivacija, sukeliant sulaikytiesiems traukulius ir vėmimą, nerimą keliančias haliucinacijas, paranoją, nemigą ir bandymus žaloti save bei savęs žalojimą. Pirmiau minėti JAV institucijų metodai, kurie *expressis verbis* yra nustatyti EŽTT sprendimuose prieš Lietuvą taip pat yra detaliai aprašomi 2014 JAV Senato komiteto ataskaitoje, kurios 14 išvadoje teigiama, kad „sulaikytiesiems buvo taikomi CŽV prievartiniai tardymo metodai“, o 8 išvadoje teigiama tai, kad šalių, kuriose yra CŽV slaptų kalnimo įstaigų, vietos valdžios institucijos buvo informuojamos apie jų egzistavimą (2024-01-16 EŽTT sprendimo byloje Al Hawsawi prieš Lietuvą 37–43 punktai). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad visas JAV Senato komiteto tyrimas – kaip jame teigiama, „išsamiausia kada nors atlikta CŽV tardymo programos apžvalga“ – kuris yra daugiau nei 6700 puslapių ilgio, tebėra įslaptintas ir neprieinamas visuomenei. Akcentuotina, kad tiek tarptautinės tiek Lietuvos institucijos, įskaitant ir teisėtvarkos įstaigas (pavyzdžiui Jungtinių tautų organizacija, Tarptautinis baudžiamasis teismas, TBT prokuroras,

Lietuvos teismai, Lietuvos generalinė prokuratūra) neinformuoja visuomenės kokios tiksliai priežastys kliudo išsireikalausti pilnos apimtės JAV Senato komiteto tyrimą ikiteisminio tyrimo ar teisingumo vykdymo tikslais.

1.3. Smurtas biomedicininėje perspektyvoje

Žmonių kankinimai ir sistemingas smurtas buvo registruojamas šimtmečius. Liudijimas apie Niurnbergo teismus ir pasakojimai apie terorą primena, kad kankinimai vis dar klesti ir kai kuriose šalyse pasiekė epidemijos mastą. Įrodymų, kad gydytojai piktnaudžiauja gydomuoju medicinos vaidmeniu, siekdami sukelti skausmą ir kančias, atsirado visame pasaulyje – nuo Pietų Amerikos kalėjimų iki Rytų Europos psichiatrijos palatų. Privilegiją tarnauti žmonijai iškreipę gydytojai, tariamai gaivino aukas, kad leistų toliau kankinti be mirties. Gydytojai panaudojo medicinos žinias skirdami žalingus vaistus ir įkalino žmones prisidengdami psichiatrinio įsipareigojimu (Berger, 1981, p. 839). Smurtas kaip visuomenės sveikatos problema įvardytas tik 1996 metais, kai 49-ojoje Pasaulio sveikatos asamblėjoje buvo priimta rezoliucija, kurioje smurtas pripažintas viena svarbiausių visuomenės sveikatos problemų visame pasaulyje. Šioje rezoliucijoje atkreiptas dėmesys į smurto pasekmes asmeniui, šeimai, visuomenei ir valstybei, o ypač į smurto žalą sveikatai ir su tuo susijusias didėjančias išlaidas sveikatos apsaugos sistemai (Valstybinis psichikos sveikatos centras 2018, p. 1).

PSO siūlo trinarę tipologiją pagal smurtą vykdančių asmenų charakteristikas: 1) Smurtas nukreiptas prieš save (savižudiškas elgesys, savęs prievartavimas, parasavižudybė, tyčinis savęs žalojimas); 2) Tarpasmeninis smurtas (artimoje aplinkoje, šeimoje, bendruomenėje); 3) Kolektyvinis smurtas (socialinis, politinis, ekonominis) (Krug *et al.*, 2002, p. 6). Prieš Abu Zubaydah ir Al Hawsawi panaudotas smurtas atitinka kolektyvinio smurto tipą. Kitaip tariant, nagrinėjamu atveju, JAV ir jos bendrininkės Lietuvos politika įgyvendinant CŽV programą buvo grindžiama, be kita ko, kolektyviniu smurtu.

Remdamiesi tūkstančių puslapių dokumentų analize ir ilgamečiais tyrimais, „Gydytojai už žmogaus teises“ įrodo, kad JAV CŽV kankinimų programa po 2001 m. rugsėjo 11 – osios buvo neteisėtas, neetiškas eksperimentinių tyrimų su nenorinčiais dalyvauti žmonėmis režimas, kurio metu buvo tikrinama klaidinga hipotezė, kad kankinimai gali padėti tardytojams palaužti sulaikytųjų pasipriešinimą. Knygoje „Niurnbergas išduotas“ organizacijos „Gydytojai už žmogaus teises“ tyrėjai įrodo, kad JAV CŽV psichologai James Mitchell ir Bruce Jessen sukūrė tyrimų programą, pagal kurią sveikatos priežiūros specialistai kūrė ir taikė kankinimo metodus

bei rinko duomenis apie kankinimų poveikį. Tai yra vienas didžiausių JAV sveikatos priežiūros darbuotojų padarytų medicinos etikos pažeidimų nuo to laiko, kai Niurnbergo kodeksas buvo parengtas po Antrojo pasaulinio karo metu nacių vykdytų žiaurių medicininių nusikaltimų (Allen, Dougherty, 2017).

Šiame darbe analizuojamais atvejais, nukentėjusiems nuo smurto ir kankinimų aukoms Abu Zubaydah ir Mustafa al Hawsawiui medicininė pagalba Lietuvoje suteikta nebuvo. Analizuojant ir tiriant 2018-10-08 EŽTT sprendimą, EŽTT bylos Nr. 46454/11 kontekste, galima detalizuoti institucinio smurto, nukreipto į Abu Zubaydah požymius. Faktų nustatymo EŽTT posėdžiui buvo pateiktos dokumentų ištraukos iš JAV Gvantanamo kalėjime vykusių tribunolo posėdžių, konkrečiai 2007-03-27 protokolų ištraukos, kur Abu Zubaydah irgi nurodė apie elgesį su juo būnant CŽV nelaisvėje. Tas dokumentas buvo publikuotas 2016-06-13, jame nurodyta: „Vardan gailestingojo Dievo. <...> Po mėnesių kančios ir kankinimų, fizinių ir psichologinių, jiems nerūpėjo, kad jie sužalojo man akį, skrandį, pūslę, kairę šlaunį ir reprodukcinis organus. Jiems nebuvo svarbu, kad aš vos nemiriau dėl šių sužeidimų. <...> Tuomet jie mane perkėlė į slaptą vietą. <...> Tai atrodė taip. Nuogas, man šalta ir tai vis dar kraujuoja [rodo į kairės šlaunies vidinę dalį] iš čia. <...> Taigi tai trunka dienų dienas, per šalta vieta, aš nuogas ir poza miegant. Po to jie man liepė sėstis ant kėdės – tos pačios aplinkybės – aš nuogas, labai šalta, jokio maisto <...> Jokio maisto, jokio miego, trukdoma miegoti. <...> Jie pradeda trankyti mane į sieną. <...> Žiauriai sumuša man nugarą, nugarą galvą. <...> Štai taip, ir jie įkiša skudurą man į burną ir pila vandenį, vandenį, vandenį. <...> (2018-10-08 EŽTT sprendimas byloje Abu Zubaydah prieš Lietuvą, 153 punktas).

Iš pateiktų duomenų galima spręsti, kad Abu Zubaydah kentėjo tiek fizinį tiek psichinį skausmą dėl to, kad iki šiol nenustatyti asmenys prieš Abu Zubaydah naudojo smurtą. Galima tik įsivaizduoti skausmą reprodukcinuose organuose, tačiau neįtikėtina, kad po patirtų traumų medicininė pagalba Lietuvoje, sužalotam Abu Zubaydah, suteikta nebuvo. Atsakydamas į teisėjų klausimą, ar galima pasakyti, kad Lietuva žinojo ar turėjo žinoti apie JAV CŽV programos pobūdį ir kad ši programa (čia turima mintyje Didelės Vertės Sulaikytųjų (angl. *HVD – High Value Detainees*) programą, toliau – HVD programa) veikė jos teritorijoje nuo 2005 m. vasario mėn. iki 2006 m. kovo mėn., ir, jei taip, ar tas žinojimas buvo toks, kuris įgalintų Lietuvos institucijas žinoti apie CŽV orlaivių nusileidimo Lietuvoje tuo laikotarpiu tikslą, p. Black paliudijo: „<...> vienintelės tuo metu veikusios valstybės buvo Lietuva ir Afganistanas. Senato ataskaita, žiūrint į kontekstą, toje pastraipoje yra aiški, mano manymu, joje kalbama apie Lietuvą ir sakoma, kad jie kalinimo vietoje neturėjo tinkamos medicininės pagalbos, kad galėtų spręsti medicininės problemas, ir kad jie iš pradžių buvo susitarę su

priimančiąja valstybe, kad pastaroji prireikus suteiks medicinos paslaugas. Priimančioji valstybė nusprendė, kad ji to nedarys. Įstaigų audite pavartoti žodžiai, teigiantys, kad valstybė „sulaužė pažadą“. Taip pat turėčiau pridurti, kad kaip ir Rumunijos ir Lenkijos atveju iš Senato ataskaitos aišku, kad Lietuvos valstybė gavo pinigų už leidimą naudotis jos teritorija tokiu būdu. Vis dėlto nėra aišku, kiek pinigų gauta, mes galime tik pasakyti, kad tai milijonai dolerių, tačiau negalime pasakyti, aš nežinau, kiek milijonų.” (2018-10-08 EŽTT sprendimas byloje Abu Zubaydah prieš Lietuvą, 392 punktą). Analizuojant ir tiriant JAV Senato komiteto ataskaitą, 2018-10-08 EŽTT sprendimą, EŽTT bylos Nr. 46454/11 kontekste, reikėtų akcentuoti tikėtina neteisėtą naudą, kurią gavo iki šiol nenustatyti smurtautojai ir jų bendrininkai. Tai yra, iki šiol įslaptintą milijonų dolerių skaičių, kuris buvo skirtas iki šiol nenustatytiems asmenims iš esmės tam, kad Lietuvos teritorijoje būtų įgyvendinami neteisėti kankinimai panaudojant fizinį ir psichinį smurtą. Iš tiesų, JAV Senato komiteto ataskaitoje nustatyta, kad: „Siekdama paskatinti vyriausybės slapta įkurdinti CŽV sulaikymo vietas arba padidinti paramą jau veikiančioms vietoms, CŽV užsienio vyriausybių pareigūnams mokėjo milijonus dolerių gryniaisiais pinigais. CŽV būstinė skatino CŽV vietas sudaryti „pageidavimų sąrašus“, kuriuose būtų siūloma finansinė pagalba užsienio valstybių vyriausybiniam subjektams, ir „galvoti“ apie tokią pagalbą (JAV Senato komiteto ataskaita, 2014, XXV skyrius, p. 16).

Pritartina, kad smurtas – tai tyčinis fizinės jėgos ar galios naudojimas, kuris sukelia arba turi didelę tikimybę sukelti sužalojimą, mirtį, psichologinę žalą (Butchart *et al.*, 2014 p. 2). Būtent tyčinis fizinės jėgos ar galios naudojimas Abu Zubaydah sukėlė arba turėjo didelę tikimybę sukelti sužalojimą, psichologinę žalą ar mirtį. Be to, objektyviais duomenimis nustatyta, kad Lietuvos valstybė gavo pinigų už leidimą naudotis jos teritorija tokiu būdu (Raphael, Black, Blakeley, 2019, p. 39).

1.4. Smurtas sociologinėje ir baudžiamosios teisės perspektyvoje

Smurtinių veiksmų prigimtis (pobūdis) gali būti: 1) Fizinis; 2) Seksualinis; 3) Psichologinis; 4) Susijęs su nepriteklumi arba nepriežiūra (Krug, *et al.*, 2002, p. 6). Bourgois siūlo tokią tipologiją: politinis, struktūrinis, simbolinis ir kasdienis smurtas. Politinio smurto terminą jis aiškina kaip smurtą, kuris yra tiesiogiai ir tikslingai administruojamas politinės ideologijos, judėjimo ar valstybės vardu, pavyzdžiui, kariuomenės ar policijos vykdoma fizinė represija prieš kitaip mąstančius (Bourgois, 2001, p. 7).

Lietuvos baudžiamosios teisės mokslininkai smurtą ir poveikius smurtu aiškina atitinkamų nusikalstamų veikų sudėčių kvalifikavimo kontekste. Pavyzdžiui smurtas prieš sužeistąjį marodieravimo atveju, civilių privertimas pereiti į kitą tikėjimą (Švedas, 2009, p. 44, 77), išnaudojant žmogų priverstiniam darbui (Baranskaitė, 2009, p. 172), neteisėto laisvės atėmimo atveju, (iš)žaginant žmogų (Nocius, 2009, p. 157, 178, 180-181), turto prievartavimo atveju (Fedosiuk, 2009, p. 323-325), naudojant fizinį ir psichinį smurtą plėšimo metu (Drakšienė, 2009, p. 308-311), įtraukiant vaiką į nusikalstamą veiką (Michailovič, 2009, p. 210-211). Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK, 2000) galime sutikti tokius smurto potipius: „viešas smurtas“ (BK 183 str.), „kurstomasis smurtas“ (BK 170 str.), „psichinis smurtas“ (BK 254, 263 str.), „smurtas artimoje aplinkoje“ (BK 148 str.).

Šio darbo ir tiriamų EŽTT bylų kontekste galima teigti, kad iki šiol nenustatyti JAV ir jos bendrininkės Lietuvos pareigūnai, iš anksto susitarę, tikslingai, nuslepiančios nuo visuomenės ir norėdami taip veikti, už tam tikrą atlygį, suvokdami įgyvendinamos programos pavojingumą, numatydami, kad dėl tokių veiksmų (veikimo ar neveikimo) gali atsirasti padariniai, nagrinėjamu atveju kankinami žmonės, kurie patirs smurtą ir smurto sukeltus fizinio ir psichinio pobūdžio neigiamus padarinius – vykdė institucinį smurtą, kuris pasireiškė, be kita ko, politinio – ideologizuoto smurto forma. Taigi, JAV ir Lietuvos valdžios institucijų smurtinio pobūdžio veiksmai, būtent fizinė represija prieš kitaip mąstančius ar kitaip tikinčius (kitatikius) buvo numatyta iš anksto, apie ją žinojo arba turėjo žinoti aukščiausi šalies pareigūnai, įskaitant ir valstybių prezidentus bei asmenis, kurie finansiškai rėmė atitinkamas karines ir saugumo struktūras, nagrinėjamu atveju Lietuvos valstybės saugumo departamentą ar kitus į aptariamą kankinimo ir tardymo programą (HVD programą) žinomai įtrauktus asmenis.

Pagal Jungtinių Tautų konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą, 1984) nuostatas, JAV ir Lietuva privalo patraukti kaltus asmenis (įskaitant ir bendrininkus) baudžiamojon atsakomybėn už kankinimus taip pat privalo veiksmingai įgyvendinti patyrusių smurtą ir nuo jo nukentėjusiųjų teisę į žalos atlyginimą, teisingą ir deramą kompensaciją, įskaitant lėšas, kiek įmanoma, visiškai reabilitacijai. Vis dėlto, JAV institucijos to nepadarė, o Lietuvos institucijos, Antaviliuose veikusių JAV kalėjimų iki šiol nepripažįsta. Nė vienas už šiuos nusikaltimus ir vykdytą smurtą atsakingas asmuo (įskaitant ir bendrininkavimą) nebuvo patrauktas atsakomybėn, o JAV vyriausybė aktyviai trukdė aukų bandymams gauti kompensaciją ir žalos atlyginimą JAV teismuose (Human Rights Watch, 2015). Laikau, kad JAV ir Lietuvos nenoras patraukti kaltus asmenis

baudžiamojon atsakomybėn už CŽV vykdytus kankinimus ir smurtą silpnina JAV ir Lietuvos autoritetą kovoti su kankinimais ir kitais pažeidimais užsienyje, suteikia lengvą pasiteisinimą šalims, nenorinčioms užkirsti kelio kankinimams ar patraukti baudžiamojon atsakomybėn už juos savo šalyse.

Apibendrinus tai, kas buvo pirmiau išdėstyta, galima pagrįstai teigti, kad Lietuvos nenoras patraukti kaltus asmenis baudžiamojon atsakomybėn, kenkia visuotinei pagarbai, teisinei valstybei, neatitinka teisės viršenybės bei teisinės valstybės principų ir griaua sunkiai pastatytus demokratijos pamatus Lietuvoje.

1.5. Smurtas filosofinėje perspektyvoje

Įtakingas požiūris apie žmonių santykį su smurtu atspindi Rousseau, Kanto ir Paine filosofinėje perspektyvoje, tai matome tokiose dominuojančiose srityse kaip konfliktų sprendimas ir taika. Ši perspektyva prasideda nuo teiginio, kad žmonės iš esmės yra taikūs, protingi, užjaučiantys ir bendradarbiaujantys sutvėrimai, kurie smurtauja dėl „socialinių ligų“, tokių kaip privati nuosavybė, klasių susiskaldymas, institucionalizuotas godumas (Malaševič, 2010, p. 2).

Filosofinėje perspektyvoje smurtas suprantamas ir kaip įstatymų leidyba. Pagal Benjamin, įstatymų leidyba yra galios kūrimas, valdžios perėmimas ir tuo mastu – smurto apraiška (Benjamin, 2004, p. 248). Kaip matome Benjamin požiūris iš dalies atitinka Bourgois politinio smurto sampratą, kurioje smurtas tai tikslingai administruojamas politinės ideologijos veikimas valstybės vardu. Sutiktina, kad teisėtas valdžios veikimas oficialiai pripažintos valstybės vardu neįmanomas be teisės. „Teisė“ šiuo metu paprastai apibrėžiama kaip „normų visuma“ (Berman, 1999, p. 19). Teisėkūra, teisė ir įstatymai įgalina valdžioje esančius asmenis veikti valstybės vardu. Taigi sutiktina ir su Lon Fuller, kuris teisę apibrėžė kaip „veikseną, kuria žmogaus elgesys pajungiamas normų valdžiai“ (Fuller, 1964, p. 106) ir su Harold Berman, kuris žengia dar toliau ir šios veiksenos tikslu įvardija ne tik normų kūrimą ir taikymą, bet ir kitus valdymo būdus, pvz. balsavimas, įsakymų išleidimas, pareigūnų skyrimas ir teisminių sprendimų priėmimas (Berman, 1999, p. 19). Vis dėlto, filosofinėje perspektyvoje valdžia, jėga ir smurtas siejami su įstatymais ir jų leidyba. Pagal Benjamin, valdžia yra lygiavertė jėgai ir smurtui (Guzmán, 2014, p. 52). Taigi, pirmąją smurto funkciją Benjamin vadina įstatymų leidybos funkcija, antrąją – įstatymų išsaugojimo funkcija (Benjamin, 2004, p. 241). Anot Benjamino, teisės smurtas, kurį jis dėl šios priežasties vadina „lemtingu“, susideda iš to, kad smurtinės teisės priemonės panaikina teisingus jos tikslus, nes jos

savisaugos tikslas tampa vieninteliu jos tikslu. Teisė yra grynai apie galią, ji susijusi su savo galia – įstatymo galia. „Lemtingasis“ teisės smurtas yra jos gryno savęs išsaugojimo smurtas (Menke, 2018, p. 31). Baudžiamosios teisės ir smurto santykis šio darbo kontekste mums svarbus keliais aspektais, kuriuos turėtume aptarti plačiau.

Manytina, kad pirmieji nusikaltimų ir civilinių santykių skirtumo požymiai išryškėjo Normanų invazijos į Angliją metu (Pennington, 1993). Speciali kriminalinės baudsmės samprata, bent jau kalbant apie Europą, iškilo vėlyvojoje ispanų scholastikoje, kai teologinė Dievo baudmės (lot. *poena aeterna*) samprata, skirta tik kaltam protui, pirmiausia buvo perkelta į kanonų teisę ir galiausiai pasaulietinei baudžiamajai teisei. Tomas Akvinietis savo baudsmės teorijoje, paremtoje Aristoteliu, apibrėžė tikrosios baudmės sąvoką kaip bausmę už nuodėmę. Ispanijos vėlyvojoje scholastikoje ir prigimtinės teisės teorijoje moralinė – teologinė baudmės už nuodėmę samprata buvo perkelta į jurisprudenciją, taip padėjus pagrindą moralinio kaltinimo bausme idėjai, kuri tebegalioja ir šiandien (Maihold, 2005).

Įstatymų leidėjo institucija (paprastai tokią funkciją atlieka valstybių parlamentai) tiesiogine prasme atitinka institucijos apibrėžimą. Reikia pažymėti, kad teisėkūros iniciatyvų procese aktyviai dalyvauja valstybių vyriausybės, ministerijos, ar kitos iš valstybės ar savivaldybės biudžeto arba valstybės pinigų fondo išlaikomos įstaigos, turinčios teisės aktuose nustatytus įgaliojimus rengti teisės aktų projektus. Nagrinėjamu atveju „teisės aktą“ mes suprantame kaip atitinkamos teisės įprasminimą, kuris tiesiogiai gali turėti įtakos asmenų teisėms, laisvėms ir interesams. Kalbant pagal L. Fuller mąstymą, teisės aktu, žmogaus elgesys pajungiamas normų valdžiai, t. y. veiksena, kuri suprantama kaip teisė. Pavyzdžiui valstybės valdžia su jai būdinga politine ideologija inicijuoja teisės aktų pakeitimus dėl kurių asmenys praranda teisę nutraukti pensijų kaupimo sutartį dėl svarbių priežasčių. Tokia teisėkūros iniciatyva ir jos įgyvendinimas be jokios abejonės patektų į kolektyvinio (ekonominio, politinio, socialinio) smurto kategoriją. Akcentuotina, kad teismui pripažinus pirmiau paminėto pavyzdžio teisės normų prieštaravimą Konstitucijai (2024-03-07 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas Nr. KT21-N3/2024), teisėkūros iniciatorių elgesys *a posteriori* nėra vertinamas smurtinių veiksmų, kurių aukomis tampa valstybės gyventojai, kontekste.

Todėl, tiek šalių vyriausybės (bendrajai prasme), kaip kolegialus organas, tiek ministerijos ir kitos valstybinės įstaigos, įskaitant pareigūnus, valstybės tarnautojus, darbuotojus patenka į „institucijos“ sąvoką. Tai reiškia, kad įstatymų leidėjas ir visi kiti suinteresuoti asmenys susitelkdami teisėkūros iniciatyvoje, iš esmės atlieka tą „institucinį“ veiksmą (veikseną), kuris suprantamas kaip **pastovus, tęstinis arba stabilus veiklos modelis**,

pasižymintis pasikartojančiu vertinamuoju elgesiu. Taigi, įstatymo leidėjo patvirtintas ir teisės aktuose nustatyta tvarka įsigaliojęs, t. y. *a posteriori* įteisintas pasiūlymas nustatyti naują ar keisti esamą teisinį reguliavimą *de facto* ir *de iure* tampa instituciniu veiksmu, o priešingu atveju neveikimu, kuris patenka į sąvoką „institucinis“. Vadinasi, galima pagrįstai teigti, kad pirmiau aptartas elgesio modelis *in concreto* įstatymų leidyba ir *a posteriori* įsigaliojusios imperatyvaus pobūdžio teisės normos, kurios gali sukurti ar panaikinti tam tikras teises, patenka į institucinio smurto sąvoką.

Vertinant atskirų valstybių sąrangos kontekste, neabejotina, kad kiekviena politinė partija (politinės ideologijos prasme), vadovaudamasi politinės partijos programa siekia įgyvendinti užsibrėžtus programoje tikslus. Tikslai gali būti pasiekti, be kita ko, keičiant, pildant arba sukuriant politinėje programoje užprogramuotą teisinį reguliavimą, paprastai leidžiant valstybės įstatymus. Taip sukuriamą įstatymo galia ir perimama valdžia. Vadinasi Menke teiginys, kad teisė yra grynai apie galią, ir Benjamin teiginys, kad įstatymų leidyba yra galios kūrimas, valdžios perėmimas ir tuo mastu – smurto apraiška, pasitvirtino.

Kita vertus, nereikėtų laikyti visų įstatymų, teisės aktų, teisės normų (teisėkūros rezultatų) smurto apraiškomis, o visus asmenis, kurie prisideda prie ydingos teisėkūros iniciatyvos – smurtautojais. Suprantama, kad kiekvienu individualiu atveju turėtų būti vertinama ar atitinkamas, ginčijamas teisės aktas ar ginčijamas teisės taikymo aktas, skirtas konkrečiam asmeniui, asmenų grupei ar visiems asmenims pagal savo pobūdį gali reikšti smurtą ir sukelti neigiamus teisinius, fiziologinius, psichologinius ar kitus neigiamus padarinius.

Apibendrinus tai, kas buvo išdėstyta, galima teigti, kad galiojanti teisė (plačiaja prasme), galiojantis įstatymas (valstybės ar savivaldybės institucijų priimami teisės ar individualūs aktai, administraciniai aktai, fiziniai aktai ir t. t.), teisėkūros iniciatyva (kaip priemonė sukurti ar pakeisti teisės normas) gali būti laikomi valdžios smurtiniu veiksmu ar aktu, kuris tiesiogiai daro įtaką asmenų teisėms, laisvėms ir interesams.

1.6. Institucinio smurto samprata

Kadangi institucinio ir struktūrinio smurto terminai naudojami sinonimine prasme (Domenach *et al.*, 1981, p. 33), struktūrinio smurto teorijos kritika (Hirschfeld, 2017, p.156-162) kviečia oponuoti ir trumpai išdėstyti „struktūrinio smurto“ ir „institucinio smurto“ teorines sąsajas.

Institucinio smurto koncepciją pirmą kartą sutinkame oficialiame Lotynų Amerikos vyskupų konferencijos, įvykusios 1969 m. Medelline, dokumente. Ši sąvoka atsirado iš suvokimo, kad tam tikromis aplinkybėmis žmonės žudo ne tik tiesioginis smurtas, bet ir socialinė tvarka (Joxe *et al.*, 1981 p. 69). Bendra Popiežiaus Pauliaus pozicija buvo plačiai interpretuojama kaip bent jau institucinio smurto pasmerkimas – įsigalėjusios netvarkos smurtas arba „stabilumas“, kurį reikia išlaikyti bet kokia kaina. Abalos teigimu, daugeliu atvejų Lotynų Amerika susiduria su neteisybės situacija, kurią galima pavadinti institucionalizuotu smurtu, nes dabartinės struktūros pažeidžia pagrindines žmogaus teises, situacija, kuri reikalauja globalios, drąsios, neatidėliotinos ir giliai atsinaujinančios transformacijos (Abalos, 1969, p. 113, 126). Remdamasis Senghaas, Joxe tvirtina, kad „struktūrinio smurto“ definicija tam tikru mastu grindžiama „institucinio smurto“ koncepcija. Bendrinį „institucinio smurto“ terminą Joxe sieja su priežastingumo tipais, t. y. priežastimi dėl ko yra smurtaujama ir prieš ką yra smurtaujama, tvirtindamas, kad institucinio smurto kontrolė turi kilti iš prielaidos apie smurto egzistavimą pačios institucijos (ypač represinių institucijų) lygmeniu. Joxe pastebi, kad valstybės smurto priežasties tyrimas reikalauja diplomatinio požiūrio, o tarptautinių jėgų smurto priežasčių tyrimas – ekonominio ir karinio požiūrio tarptautiniu lygiu (Joxe *et al.*, 1981, p. 12-13).

Struktūrinio smurto definiciją 1969 m. įvedė Johan Galtung, sutapatindamas jį su netiesioginiu smurtu ir prilygindamas „instituciniam smurtui“. Galtung skiria numatytą (angl. *intended*) ir nenumatytą (angl. *unintended*) smurtą ir sieja tokias formas su **Judeo – Krikščioniška etika ir Romėnų jurisprudencija**, kurioje, pasak Galtung, „kaltės“ sąvoka buvo labiau surišta su intencija, o ne padariniais (Galtung, 1969, p. 170-172). Taigi, „struktūrinis smurtas“, kurį išdėstė Galtungas ir „institucinis smurtas“, kurį pristatė išlaisvinimo teologija (isp. „*Teología de la liberación*“), apibūdina socialines struktūras kaip – ekonomines, politines, teises, religines ir kultūrinės – kurios neleidžia asmenims ar jų grupėms, bendruomenėms ir visuomenėms išnaudoti viso savo potencialo (Galtung, 1969). Tai reiškia, kad struktūrinio smurto idėja yra labai glaudžiai susijusi su socialiniu neteisingumu ir socialiniu priespaudos mechanizmu, kurį per socialines struktūras normalizuoja stabilios institucijos turinčios nuolatinę patirtį. Taigi, struktūrinis smurtas – tai išvengiamas pagrindinių žmogaus poreikių pažeidimas arba žmogaus gyvenimo pablogėjimas, dažnai lemiantis ankstyvą mirtį ir negalią (Farmer *et al.*, 2006, p. 1690).

Apibendrinus tai, kas buvo išdėstyta, galime teigti, kad plačiąja prasme „institucinis smurtas“ yra negatyvi galios forma, pasireiškianti, be kita ko, netinkama socialinės struktūros subjekto veikla (elgesiu) santykyje su asmeniu ar jų grupėmis, bendruomenėmis ir

visuomenėmis. Siaurąja prasme „institucinis smurtas“ – tai valstybės, valdžios įstaigų ar pareigūnų veiksmai (neveikimas), pasireiškiantys bet kokios formos asmens persekiojimu, nežmonišku elgesiu, kankinimu, fizinio ar psichinio skausmo sukėlimu, kitokiu asmens baudimu ar asmens teisių ar laisvių suvaržymu ir kt. Būtent siaurosios „institucinio smurto“ definicijos prasme, kitose šio darbo dalyse nagrinėsime EŽTT sprendimuose nustatyto JAV CŽV kalėjimo, veikusio Lietuvoje, atvejį. Šis atvejis bus atsiskleistas Abu Zubaydah bei Al Hawsawi bylų prieš Lietuvą aplinkybių ir religinės institucinio smurto raiškos kontekstuose.

1.7. Religinė institucinio smurto raiška

Šiame darbo skyriuje aptariama institucinio smurto genezė ir jo raiška religine prasme. Retrospektyviai apžvelgiama Europos šalių vadovų ir Inkvizicijos įtaka Europos baudžiamajai teisei ir baudžiamajam procesui. Pateikiama konkrečių pavyzdžių apie Inkvizicijos taikomus metodus, būtent, kokiose Europos šalių teisės aktuose buvo įtvirtintos kitatikių persekiojimą leidžiančios nuostatos. Tai pat bus pagrįsti teiginiai, kad religinė – bažnytinė inkvizicijos metodika ir funkcinis tikslas bendrąja prasme iš dalies sutampa su inkvizicinio tiriamojo – tardomojo ir mišraus baudžiamąjo proceso tipais (formomis) ir kad religinės – bažnytinės inkvizicijos tikslas, be kita ko, institucinis baudžiamąjo persekiojimo subjektų atliekamas tyrimas, kaltinimas, teismo procesas ir bausmė. Paradoksalu, tačiau būtent ta socialinė struktūra, kuri moko pripažinti kiekvieno žmogaus prigimtinių orumą ir mylėti visus žmones, sukūrė žiauraus smurto, barbariškos prievartos, kankinimais išgautų įrodymų pripažinimą ir siaubingą žmonių persekiojimo mechanizmą. Teoriškai, metodologiškai ir praktiškai pagrįstos inkvizityvinės koercijos (lot. *coercio inquisitivus*) elementai baudžiamosios teisės vystymosi Europoje metu tapo neatskiriamomis šiuolaikinio baudžiamąjo tardomojo – tiriamojo ir mišriojo proceso dalimis. Procesiškai slaptas (lot. *secreta*), neviešas (lot. *occultus*), sisteminis, gerai organizuotas, pagrįstas įskundimu (lot. *denuntiare*), sulaikymu ir laisvės apribojimu (lot. *captura*), tyrimu (lot. *investigare*), tardymu ir apklausa (lot. *interrogare*), kaltinimu (lot. *accusare*), socialinės struktūros subjekto finansuojamas, diskrecinis baudžiamasis (lot. *castigare, punire*) persekiojimas (lot. *persecutio*) yra tai, ką galėtume pavadinti istoriniu baudžiamuoju (lot. *poenalis*) Šv. Romos Katalikų bažnyčios paveldu.

Žmonijos istorija tvirtina, kad valstybės, valdžia ir režimai kitatikius (klaidatikius) persekioja ir viktimizuoja šimtmečiais, atskiras tautas netgi tūkstantmečiais – Europa ne išimtis. Žydai Europoje gyvena daugiau nei du tūkstančius metų, tačiau viduramžiais, Europoje, žydai patyrė antisemitizmą, pagrįstą krikščioniškąja teologija, kuri kaltino juos

nužudžius Jėzų (Gilbert 2015, p. 22, Bergen, 2016, p. 14-17; Weitz, 2010 p. 54–67). Istorijoje yra užfiksuota garsioji Šventojo Louis sentencija, kurioje pasaulietis krikščionis išgirdęs, kad žydas piktina krikščionių tikėjimą, raginamas tikėjimą apginti, smeigiant šmeižiančiam piktadariui geru kardu į pilvą tiek, kiek lenda kardas (Michael, 2006. p. 45).

Tam tikrais istoriniais laikotarpiais, kitatikių (klaidatikių) žudymas, kankinimas ir į juos nukreiptas smurtas krikščioniškoje Europoje buvo laikomas baudžiamojo inkvizicinio proceso dalimi. Inkvizicinės veiklos teisinis pagrindas buvo popiežiaus Inocento IV 1252 m. bulė *Ad extirpanda*, kuri aiškiai leido (ir apibrėžė tinkamas aplinkybes) kankinimus, kad išgautų aukų (eretikų) prisipažnimus. Merkevičius tvirtina, kad esminius kanonų teisės inkviziciniam procesui būdingus požymius perėmė Europos jurisdikcija (Merkevičius, 2018, p. 26). Nors Lietuvos baudžiamosios teisės mokslininkai (Abramavičius *et al* 2001, p. 33) mano, kad Europoje baudžiamosios teisės mokslas neturi jokių gilių šaknų, vis dėlto, istorinė Europos baudžiamoji teisės raida iš dalies neatsiejama nuo imperatoriškos Romos teisės, krikščioniškos religijos dogmų ir bažnytinės kanonų teisės. Pavilionio teiginys: „Europoje baudžiamosios teisės mokslas neturi jokių gilių šaknų <...>“ po šio darbo autoriaus atliktos analizės nepasitvirtino. G. Godos teiginys, kad inkvizicijos: „<...> pavadinimas nereiškia viduramžių inkvizicijos <...> kur vienas iš svarbiausių įrodymų gavimo būdų – kankinimai <...>“ iš dalies neatitinka tikrovės. Inkvizicinis baudžiamojo proceso tipo pavadinimas ir lingvistinė samprata atitinka „inkvizicijos“ išaiškinimą tiek lotynų, tiek lietuvių kalbos prasme. Iš lotynų kalbos išvertus, žodis *Inquisitio* reiškia – „apklausa, tardymas“. Įtarus nusikaltimą, inkvizicijos procese buvo įgyvendinami trys etapai – nusikaltėlio (aukos) suradimas, jo kaltės įrodymas ir galiausiai aukos nubaudimas. Lietuvių kalboje inkvizicija, t. y. „Šventasis eretikų nuodėmingumo tyrimo skyrius (lot. *„Inquisitio Haereticae Pravitatis Sanctum Officium“*) suprantama istoriškai: „Katalikų bažnyčios organizacija kovai su Bažnyčios priešais <...>“. Perkeltine prasme inkvizicija yra suprantama kaip žiaurus kankinimas. Lietuvių kalbos žodyne pateikiamas toks pavyzdys: „Išliko daug dainų, nugalėjusių jėzuitiškos inkvizicijos ugnį“.

Kai yra kalbama apie kankinimus, kurių praktika atgimė kartu su „naujai atrasta“ romėnų teise (Bishop, 2006, p. 229–237) ir kuri nebuvo smerkiama legitimios valdžios, yra kalbama apie tai, jog daugelis krikščionių nusprendė, kad jie bus Dievo egzekutoriais masiškai žudydami žydus (Michael, 2006, p. 47). Atsakyti į klausimą dėl kokių priežasčių krikščioniškos Europos šalių valdytojai toleravo ir nepasmerkė baudžiamąją inkvizicinę – tiriamąją procesą nėra šio darbo tikslas, tačiau tai aktualu ta prasme ir tiek, kiek tai liečia inkvizicinio (tiriamojo – tardomojo) proceso tęstinumą, propagavimą ir adaptavimą XXI amžiuje JAV CŽV HVD programos aukų Lietuvoje kontekste. EŽTT sprendimo faktai tvirtina, kad Lietuvos vadovai ir

pareigūnai (legitimi valdžia) buvo informuoti apie Lietuvoje steigiamas tardymams ir kankinimams skirtas vietas. Kitatikių (klaidatikių) kaltinimo, persekiojimo, bausmių, smurto, kankinimų, egzekucijų ir smerkimo myriop įteisinimas Europoje, be kita ko, sietinas su Vestgotų monarchija, Erwig (lot. *Flavius Ervigius*), Romėnų Ispanija, Romos Katalikų Bažnyčios institucija, 1215 m. Laterano ketvirtuoju susirinkimu, popiežiais Inocentu III ir IV, Alfonsu X, Kastilijos, Italijos, Vokietijos, nepriklausomos Lietuvos įstatymų leidėjo institucijomis ir religinėmis dogmomis (krikščioniškąja teologija).

Aptariant teisinius pagrindus, kuriais buvo įteisintos persekiojimo, kaltinimo ir baudimo procedūros, pažymėtina, kad bene drastiškiausias reguliavimas prieš kitatikius (klaidatikius) buvo priimtas valdant Erwig, VII amžiaus antroje pusėje. Visi įstatymai, susiję su žydais, buvo priskirti Juliano, fanatiškai prieš žydus nusiteikusio Toledo katalikų arkivyskupo, įtakai (Collins, 2004, p. 236.). *Fuero Juzgo* arba Vestgotų kodeksas (lot. *Forum Iudicum, Liber Iudiciorum*) – išskirtinis Europos teisės paminklas, jo šaltiniai yra ankstesni vestgotų kodeksai, romėnų teisė ir svarbių bažnytinių veikėjų, pavyzdžiui Zaragosos vyskupo San Braulio įsikišimai, kurie paveikė teisinį tekstą jį peržiūrint ar teikiant pasiūlymus (Franco, 2006). Taigi, Romėnų Ispanijos bažnytinkai ne tik įtakojo to meto teisę, tačiau turėjo išskirtines teises teismų sistemoje. Pavyzdžiui katalikų vyskupui buvo suteikta teisė prižiūrėti teisėjo elgesį (Scott, 1920, p. xvii). Akcentuotina, kad *Fuero Juzgo* įtvirtintas teisinis reguliavimas Ispanijoje galiojo iki 1889 m.

Kita vertus, pagal Scott, žiaurus ir nesiliaujantis žydų persekiojimas, įsakytas Vestgotų kodekse, buvo Ispanijos inkvizicijos ir jos velniškų procedūrų fundacija. Iš jo kilo daugelis siaubingo teismo dogmų, kankinimų ir bausmių. Žydai tapo teisės aktų, ypač sugalvotų atimti iš jų nuosavybę ir laisvę, subjektais. Buvo numatyta, kad bažnytinis asmuo visada turi dalyvauti ten, kur žydas buvo teisiamas už nusikaltimą. Žydams, kurie atsisakydavo išpažinti krikščionybę, buvo taikomos griežčiausios taisyklės – jie buvo nuolat prižiūrimi šnipų. Jiems nebuvo leista liudyti teismuose, pareikšti ieškinį ar gintis teisme, išskyrus atvejus, kai priešinga šalis buvo to pačio [žydų] tikėjimo. Tam tikrais atvejais jiems buvo taikoma biblinė bausmė – mirtinas užmėtymas akmenimis (Scott, 1920, p. vii-ix).

Aiškindamas inkvizicijos (lot. *Inquisitio Haereticae Pravitatis Sanctum Officium*) sampratą, Kužulis teigia, kad inkvizicijos teoretikas – Tomas Akvinietis (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2025). Taigi, doktrininė, baudžiamojo inkvizicinio (tiriamojo – tardomojo) proceso teorijos pradžia atsiranda XIII amžiaus Europoje. Būtent to amžiaus Europoje įvairių šalių valdovai plėtė savo valdžią ir teritorijas kryžiaus žygių pagrindu, leido ir taikė įstatymus religijos vardan. Tai turėjo būti mirties kova tarp dviejų tikėjimų, kur krikščionybė, ne mažiau

liberali nei islamas, teikia dosnumą savo rekrutams. Jei Mahometas galėjo paskatinti savo pasekėjus mirti pažadėdamas betarpišką ir amžiną palaimą tam, kuris krito kovodamas dėl Pusmėnulio, tikrojo Dievo vietininkas neturėjo atsilikti savo pažaduose Kryžiaus kankiniams (Lea, 1887, p. 42). Taigi institucinis smurtas tapo susipriešinimo išdava ir reiškėsi per religinius įsitikinimus, kurių taikiniais ir aukomis tapo kitatikiai (klaidatikiai).

Suprantama, inkvizicijos procedūros buvo apskaičiuotos taip, kad būtų pasiektas didžiausias efektyvumo laipsnis su mažiausiu viešumu. Ši slapta praktika patvirtino liūdniausias legendas apie teismo griežtumą. Kaltintojo tapatybės slėpimas buvo norma. Kaltinimai turėjo būti pateikti labai apibendrintai, kad kaltinamasis negalėtų išsiaiškinti skundo kilmės. Kitaip tariant, dauguma kaltinamųjų buvo kalinami, net neįsivaizduodami, kuo jie buvo kaltinami. Sulaikius, nedelsiant buvo konfiskuojamas kaltinamojo turtas. Kaltinamajam patalpintam įkalinimo įstaigoje, jo išlaikymo ir bylinėjimosi išlaidas turėjo būti dengiamos iš jo turto, kuris, kaip taisyklė, buvo parduodamas viešam aukcione. Giminaičiams ir artimiesiems iš kaltinamojo turto nieko nepriklausydavo, todėl kartais jie būdavo priversti elgetauti gatvėse. Šių taisyklių tikslai buvo tai, kad kaltinamasis turėjo būti nubaustas ne tik asmeniškai, bet ir turto. Tai reiškė, kad religinis persekiojimas paprastai buvo siejamas su ekonominiu persekiojimu (Monge, 2016).

Romėnų (Justiniano) jurisprudencijos mokymas aptariamo laikotarpio Europoje buvo išskirtinai dvasininkų rankose (Lea, 1866, p. 55). Taigi, galima teigti, kad romėnų teisė Europoje pirmiausiai buvo aiškinama pagal dvasininkų ir Romos bažnyčios kaip institucijos pasaulėžiūrą ir interesus. Akivaizdu, kad visų pirma materialinis (finansinis – teritorinis) ir sakralinis (dvasinis – kultinis) interesai atspindėdavo to meto Europos teisėje. Tokiu pavyzdžiu gali būti laikomas XIII amžiaus teisės šedevras, kurio autorystė priskiriama Romos imperatoriaus vardo pretendentui – Alfonsui X. Kai kurios Alfonso X išleisto Septynių Dalių Kodekso (isp. „Siete partidas“) normos galėtų būti chrestomatiniu, netolerancijos, antisemitizmo, islamofobijos, neapykantos kurstymo ir institucinio smurto normų pavyzdžiu.

Pirmoji Septynių Dalių Kodekso dalis parodo, kad viskas priklauso Katalikų bažnyčiai ir Dievui (ispaniškas žodis „Dios“ (Dievas) aptariamame kodekse minimas 204 kartus). Suprantama, kad „Dios“ – tai katalikiškas Dievas. Septintoje dalyje kalbama apie kaltinimus, bausmes, žydus ir musulmonus. Plačiąja prasme, atitinkantis ispanišką „Moro“ terminas kartais reiškia bet kurį musulmoną apskritai (Encyclopeia Britannica, 2025). Ispanų kalboje „Moros“ reiškia musulmonai, islamistai, saracėnai (Real Academia Española, 2025). Kodekso 7.24 dalyje dėstoma apie katalikų karaliui Alfonsui X pavaldžius žydus, todėl joje yra daugiausia vestgotų paveldo (Carpenter, 1986, p. 4-5).

Žydus, to meto Europos įstatymų leidėjas² supranta kaip žmonių, tarp kurių gyvendami krikščionys kenčia, tipą. Priežastis, kodėl Bažnyčia, imperatoriai, karaliai ir kiti kunigaikščiai leido žydams gyventi tarp krikščionių, yra tokia: **kad žydai amžinai gyventų tarsi nelaisvėje** ir tai būtų priminimas žmonėms jog žydai kilę iš giminės tų, kurie nukryžiuo Jėzų Kristų. Siekiant sureguliuoti pavaldžių valdovui žmonių intymius santykius, įstatymų leidėjas mano, kad žydai gulintys su krikščionėmis rodo didelį nerimą ir įžūlumą, ir įsako visiems žydams prieš kuriuos bus įrodyta, kad jie taip padarė – mirti. Bausmė už religijos pakeitimą t. y. krikščionio atsivertimą į judaizmą buvo turto netekimas ir mirtis. Reikia suprasti, kad žmogus pasirinkęs žydų tikėjimą buvo pasmerktas mirti ir jo nuosavybė nusavinama įstatymo pagrindu. Galima teigti, kad judėjimo laisvės suvaržymai ir nekaltumo prezumpcijos ignoravimas tai pat buvo grindžiami įstatymo normomis. Jei žydas nuspręstų palikti savo namus ar teritoriją Didįjį penktadienį, jis greičiausiai susidurtų su krikščionių nusikaltimais, ir tokiu atveju jis neturėjo teisės į jokią kompensaciją; be to, jei žydas buvo pripažintas kaltu dėl dalyvavimo antikrikščioniškuose nusikaltimuose, kurie buvo įvykdyti Didįjį penktadienį, jam turėjo būti skirta gėdinga mirties bausmė (Constable, 2012, p. 399-400).

Tikintiesiems į Mahometą (musulmonams) Kastilijos įstatymų leidėjas nuosaikesnis. Vis dėl to, Septynių Dalių Kodekso 7.25 dalyje siedamas jų kilmę su Abraomo tarnaitė netiesiogine prasme, įstatymų leidėjas leidžia suprasti kokiai socialinei grupei priklauso musulmonai – tarnų. Septintą Septynių Dalių Kodekso dalį svarbu suprasti todėl, kad įstatymų leidėjas joje įtvirtina teisėjo pareigas (lot. *officio*) įgyvendinant to meto teisingumą. Joje rašoma apie kaltinimus, skundus, ir teisėjo, kuris turi išgauti blogus veiksmus, pareigas. Kaltinimas aiškinamas kaip tam tikras asmens siekis atkeršyti. Nors teoriškai kaltinimo, o ir ieškinio padavimo teismui teisę turėjo bet kuris asmuo, vis dėlto, šia teise pasinaudoti galėjo tik sąlyginai turtingas žmogus, kurio turtas turėjo siekti mažiausiai 50 maravedų (1 maravedis buvo lygus apie 15 *sueudos*³).

XXI amžiaus JAV Kapitolijaus architektai, kurie tarnauja JAV kongresui bei JAV Aukščiausiam teismui ir kurių misija, be kita ko, inspiruoti, Alfonsą X laiko vienu iš tų, kurių darbai pasižymėjo nustatant JAV teisės principus (Architect of the Capitol, 2025). Objektyviai įvertinus Abu Zubaydah ir Al Hawsawi bylose nustatytas faktines aplinkybes, įslaptintos JAV CŽV HVD programos tikslus, slapto JAV CŽV kalėjimo Lietuvoje (Europos Sąjungos teritorijoje) įsteigimo aplinkybes, slaptus kitatikių tardymo ir kankinimo metodus bei

² Turima mintyje Alfonsą X.

³ Ispaniškai „Sueudos“ reiškia – atlyginimai. Iš vėlyvosios lotynų kalbos *solidus*, romėnų auksinė moneta.

procedūras, būtų sunku paneigti tai, kad JAV teisės principai neatitinka EŽTK. Kita vertus, tokia asmenybė kaip Alfonsas X, Septynių Dalių Kodekso 7.24 ir 7.25 dalių prasme, vargu ar gali inspiruoti asmenis, kurie dėl pirmiau aptartų teisės normų praranda teisę kreiptis į teismą dėl to, kad neturi pakankamai pinigų, dėl to, kad jie yra žydai, musulmonai, manantys jog turi teisę sukurti šeimą neatsižvelgiant į tai, kad vienas iš būsimų tėvų žydas, musulmonas ar kitą tikėjimą išpažįstantis žmogus.

Sisteminis ir gerai organizuotas inkvizicinis (tiriamasis – tardomasis) procesas, kartu su jo taisyklėmis tapo mirties ir institucinio smurto įrankiu Dievą mylinčių inkvizitorių rankose. Popiežius Inocentas III (1161–1216) įvedė kanonų teisės inkvizicijos procedūrą, kuri tapo baisiausia priemone prieš kitatikius (klaidatikius). Inkvizicijos samprata neapsiribojo kanonų teise. Šv. Romos imperijos valdose inkvizicija buvo perkelta į pasaulietinę baudžiamąją teisę, o klasikinis inkvizicinis procesas su jo atributais (pavyzdžiui lot. *confessio est regina probationum*) tapo baudžiamojo proceso dalimi. 1215 m. Laterano ketvirtasis susirinkimas patvirtino inkvizicinės sistemos naudojimą. 1252 m. gegužės 15 d. popiežius Inocentas IV išleido visiems Italijos potentams ir valdovams savo garsiąją bulę *Ad extirpanda* – kruopščiai apgalvotą įstatymą, kuris tapo sistemingo žmonių persekiojimo, kankinimo, smurto ir žudymo mechanizmo pagrindu. Pavyzdžiui, 13 žydų buvo sudeginti 1288 m. Troyes mieste (Gottheil, Kayserling, 1906, p. 588,), 1328 m. Ispanijos Navaroje buvo nužudyta 5000 žydų (Michael, 2006, p. 99). 1355 m. gegužės 7 d. Ispanijos Toledo mieste buvo nužudyta apie 1200 žydų (López de Ayala, 1779, p. 184). Yra įvairių vertinimų apie Ispanijos Inkvizicijos aukų skaičių valdant didžiajam inkvizitoriui Tomas de Torquemada. Karalienės Izabelės sekretorius Hernando del Pulgar rašė, kad per visą jos valdymo laikotarpį buvo įvykdyta 2000 egzekucijų (Kamen, 1997). Valstybė privalėjo suimti visus kaltinamuosius, laikyti juos kalėjime, lydėti, perduoti vyskupui arba inkvizitoriui ir per penkiolika dienų pagal Frederiko dekretus įvykdyti visus jiems paskelbtus nuosprendžius. Įskųstas aukas valdovas turėjo kankinti, taip pat, sudaryti keturis sąrašus, kurie turėjo būti viešai skaitomi tris kartus per metus. Sąrašų kopijos buvo įteikiamos vyskupui, dominikonams ir pranciškonams. Be to, per dešimt dienų nuo nuosprendžio valdovas turėjo įgyvendinti įskųstųjų namų sunaikinimą, per tris mėnesius baudų išieškojimą, įkalinant kalėjime tuos, kurie negali sumokėti. Pinigai už baudas, komutacijas ir konfiskavimus buvo padalinti į tris dalis: viena buvo skirta miestui, kita – tiems, kurie buvo suinteresuoti verslu, o likusi dalis buvo skirta vyskupui ir inkvizitoriams, kurie įgyvendino baudžiamąjį persekiojimą. Prie tokio institucinio persekiojimo prisidėdavo notarai. Dar daugiau – persekiotojų atlyginimus ir išlaidas turėjo padengti valstybė (Lea, 1887, p. 337).

Inkvizicijos laikotarpio baudžiamoji teisė atskleidžia negailestingą žiaurumą; gyvo žmogaus deginimas, gyvo žmogaus laidojimas, odos lupimas esant gyvam, gyvo žmogaus plėšymas su laukiniais žirgais buvo įprasti įrankiai, kuriais kriminalinis teisininkas siekė atgrasyti nuo nusikaltimo jautresnius asmenis. Pagal anglosaksų įstatymą Anglijoje gyvo žmogaus deginimas buvo įprasta bausmė. Prancūzijoje moterys buvo paprastai deginamos arba laidojamos gyvos už paprastus nusikaltimus, vyrai buvo išverdami katile, o žydai buvo pakabinami už kojų tarp dviejų laukinių šunų. Erezija, sako ispanų vyskupas Lucas de Tuy, pateisina žydų neištikimybę; jos poliuciją išvalo nešvari Mahometo beprotybė (Lea, 1887, p. 208). Sveiku protu suvokti minėtą katalikų vyskupo sentenciją yra pakankamai sunku. Kita vertus, to meto įstatymai už kurstymą, tyčiojimąsi, niekinimą ir neapykantos skatinimą tautos, rasės, etniniu ar religiniu pagrindu nei civilinės, nei administracinės, nei baudžiamosios atsakomybės nenumatė.

Teiginys, kad dalis Bažnyčios nuosavybės ir turto buvo sukaupiti „iš aukų“ nėra visiškai klaidingas. Klausimas „iš aukų“ viktimologine prasme ar „iš aukų“ materialine prasme šiame darbe nebus nagrinėjamas. Inkvizicijos jurisdikcija apėmė persekiojimą. Po 1254 m. inkvizicijos kaltinamiems asmenims buvo uždrausta naudotis advokatų paslaugomis. Apkaltinamojo nuosprendžio atveju kaltinamojo turtas Prancūzijoje būdavo konfiskuojamas karūnos naudai. Ispanijoje inkvizicijos veikla buvo nukreipta daugiausia prieš slaptus žydus. Inkvizicijos funkcijas daugiausia vykdė dominikonai ir pranciškonai. Apskritai, inkvizicijos veikla buvo gana sėkminga; pačioje gyvavimo pradžioje inkvizicija visiškai išnaikino albigiečių (lot. *Albigenses*, pranc. *Albigesois*) ereziją. Galilėjus, kaip žinoma, buvo pasmerktas inkvizicijos, pirmiausia slapta, o vėliau viešai, jis atšaukė savo teorijas ir pažadėjo daugiau niekada neteigti, kad žemė sukasi apie savo ašį arba aplink saulę. Inkvizicija sugebėjo padėti tašką mokslo raidai Italijoje (Russell, 1945).

Barbarų baudžiamasis procesas didžiąja dalimi rėmėsi neigiamų įrodymų sistema. Nesant teigiamų kaltės įrodymų, o kartais ir nepaisant jų, kaltinamasis buvo priverstas apsivalyti kompurgacija (ritualine priesaika) arba ordalijomis (išmėginimas kaltumui nustatyti, pavyzdžiui išbandymas vandeniui). Švelnesnis ir ne toks aistringas romėnų teisės teisingumas aiškiai matė tokių bandymų beprasmiškumą, o jos sistema buvo pagrįsta neginčijama maksima, kad morališkai neįmanoma įrodyti neigiamo, todėl įrodinėjimo pareiga buvo perkelta kaltintojui⁴ (Lea, 1866). Karolinos, arba Šventosios Romos imperatoriaus Karolio V

⁴ Actor quod adseverat, probare se non posse profitendo, reum necessitate monstrandi contrarium non adstringit: cum per rerum naturam factum negantis probatio nulla sit. (Const, xxii. C. de Probat. iv. 19.) Cum inter eum,

baudžiamasis kodeksas (lot. *Constitutio Criminalis Carolina*), išleistas 1530 m. yra ne tik Vokietijos baudžiamosios teisės (vok. *Strafgesetzbuch*) pagrindas, tačiau bausių kankinant katalogas. Būtent Karolinos kodeksu bažnytinis inkvizicinis procesas (lot. *processus per inquisitionem*) tapo visuotinai taikomas Šv. Romos imperijos (Europos) valdose. Šiuolaikinėje Vokietijos baudžiamojoje teisėje inkvizicijos principas nors ir ribotai vis dar naudojamas. Pavyzdžiui Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso (vok. *Strafprozeßordnung*) 244 straipsnio 2 dalis teismą įpareigoja *ex officio* išplėsti įrodinėjimą ir ištirti kiekvieną faktą ir įrodymus, kurie gali būti svarbūs priimant sprendimą.

Machovenko teigimu: „LDK <...> teisėje įkūnyta <...> inkvizicinis procesas, taikytas teismuose <...> Valstybė sankcionavo kanonų teisę <...> bažnytinės teisės normų įgyvendinimą užtikrindavo priverčiamoji valstybės galia. Valstybinė prievarta turėjo būti taikoma ginant Bažnyčios institucijas ir vykdant bažnytinių teismų sprendimus ir nuosprendžius.“ (Machovenko, 2000, p. 35). Labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad ordalijos nebūdingos baltų teisei. Europos baudžiamoji teisė šią, kankinimais išgautų kaltinamųjų įrodymų teoriją perėmė iš krikščionių bažnyčių teisės. Taigi **iš religinės kanonų teisės, kankinimai, kaip „metodiško tiesos kūrimo priemonė“, pateko į Pirmąjį Lietuvos Statutą** (Valikonytė *et al.*, 2001, p. 371). Lietuvoje inkvizicijos teismai išplito per Lenkiją. Labiausiai inkvizicija buvo paplitusi XVII amžiuje. Kužulio teigimu, K. Liščinskis dėl traktato „Apie Dievo nebuvimą“ (lot. *De non existentia Dei*) teiginių, prieštaraujančių Bažnyčios mokymui 1688 m. buvo suimtas ir įkalintas Vilniuje, o Bažnyčios teismui pasmerkus 1689 m. teismo nubaustas mirties bausme. Neišmanymas, nežmoniškumas ir paniekinamas principų, kuriais grindžiama įrodymų teisė nepaisymas, visais amžiais pusiau barbarus ir bažnytininkus skatino kankinti ir smurtauti. Kankinimai dažnai buvo naudojami dar Charles I valdymo laikais. Kankinimo forma „*peine forte et dur*“, buvo taikoma kaliniams Edward I laikais. Žiaurios Inkvizicijos, kaip institucijos, paveldas buvo naudojamas Prancūzijoje ir Ispanijoje XVIII a. Škotijoje jis nebuvo uždraustas iki karalienės Anos laikų (XVIII a.) (Scott, 1910, p. 310).

Šiuolaikinis švelnumas nusikaltėliui akivaizdžiai atsirado visai neseniai. Žmonių kančioms įstatymų leidėjai apskritai buvo nerūpestingi, pavyzdžiui valdant Elžbietai, vanago lizdo apvogimas buvo laikomas kriminaliniu nusikaltimu. 1833 m. devynerių metų vaikas buvo nuteistas pakarti už tai, kad išdaužė užlopytą stiklo plokštę ir pavogė du pensus vertės dažų (Lea, 1887 p. 235). Ispanijos nacionalinės Inkvizicijos iniciatyva, mokytojas Cayetano Antonio

qui factum adseverans, onus subit probationis, et negantem numerationem, cujus naturali ratione probatio nulla est ... magna sit differentia. (Const. x. C. de non numerat. iv. 30. cituota Lea 1866, p. 55-56).

Ripoll buvo apkaltintas netikėjimu šventosios trejybės misterija, katalikiškomis dogmomis, todėl nuteistas mirties bausme ir pakartas 1826-07-31.

XX amžiaus krikščioniško pasaulio romėnų justicijos paveldas atsispindėjo gyvojoje Vokietijos, Italijos ir Lietuvos teisėje. Nepriklausomoje Lietuvoje galioję įstatymai numatė tokį nusikaltimą: „73 (1) *Kas nusikalto: niekinęs garbinamąjį švenčiausios Trejybės Dievą, švenčiausiąjį Dievo Gimdytoją Mergelę Mariją neregimas Dangaus galybes arba Dievo šventuosius <...> Bažnyčių ir jos dogmas <...> baudžiamas <...> kalėti sunkiųjų darbų kalėjime tam tikrą laiką <...>*. „ (Gelumauskienė, Šapoka, 2012, p. 295). Nesunku pastebėti, kad pirmiau minėtas nusikaltimas, Lietuvoje, buvo inkriminuojamas už neregimų t. y. objektyviai neįrodomų Dangaus galybių niekinimą (!). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sunkiųjų darbų kalėjimo bausmės kategorija, tarpukario Lietuvoje, buvo antra pagal sunkumą, t. y. sekė iškart po mirties bausmės. Pasmerktieji buvo varu verčiami sunkiai dirbti nuo 4 metų iki gyvos galvos. Akivaizdu, jog Lietuvos įstatymų leidėjas įtvirtindamas normoje „tam tikrą laiką“ teismui paliko diskreciją paskirti bausmę kalėti iki gyvos galvos (Gelumauskienė, Šapoka, 2012, p. 289-290).

Tik 46 metai skiria ispaniškų *Fuero Juzgo* teisės normų galiojimą ir 1935 m. Vokietijos Niurnbergo įstatymus. Pavyzdžiui Vokiečių kraujo ir garbės apsaugos įstatymo normos numatė, kad santuokos tarp žydų ir vokiško ar giminingo kraujo piliečių yra draudžiamos, o asmuo, pažeidęs numatytą draudimą, baudžiamas sunkiųjų darbų kalėjimu. Tauriausias Romėnų teisės tradicijas tęsiančios valstybės įstatymai, būtent – *Leggi Razziali* – buvo vienas iš svarbiausių rasinių įstatymų, kuriuo Italijos vadovas Vittorio Emanuele III apribojo Italijos žydų pilietines teises, uždraudė žydų autorių parašytas knygas ir pašalino žydus iš valstybinių pareigų ir aukštojo mokslo. Papildomi įstatymai atėmė iš žydų turtą, apribojo keliones ir galiausiai numatė jų uždarymą vidinėje tremtyje, kaip tai buvo daroma politiniams kalinams. 1938-1945 m. Italijos teisės aktai, lydimi stiprios kampanijos spaudoje, buvo formuluojami „žydo“ apibrėžtimi, pagrįsta kraujo ryšiais, (ne)atitinkančiais biologinės priklausomybės Italijos tautai ir nacijai. Remiantis šia prielaida, greitai vienas po kito buvo priimti įvairūs draudimai žydams, pradedant draudimu mokytis ar lankyti mokyklas ir universitetus, dėl to žydų studentai ir dėstytojai buvo šalinami iš visų institutų, iki draudimo sudaryti sutartis, santuokas su ne žydų tautybės piliečiais, turėti įmonių, žemės ir pastatų, viršijančių tam tikrą dydį ir panašiai. Pagal rasinius įstatymus seksualiniai santykiai ir santuokos tarp italų, žydų ir afrikiečių buvo uždrausti (Shinn, 2019, p. 35-51, Morgan, 2003, p. 202). Fašistinių, nacionalsocialistinių partijų programomis, pavyzdžiui „25-Punkte-Programm“ buvo siekiama ir tų tikslų, kurių buvo siekiama įgyvendinant inkviziciją – „baltųjų“ žmonių rasės, daugumos

krikščionių ir pačios krikščionybės prieš kitą religiją bei kitatikius dominavimo vakarų Europoje. Kitaip sakant, buvo siekiama kitatikių (klaidatikių), viktimologine prasme – aukų – represavimo, persekiojimo, kankinimo, baudimo ir naikinimo. Tokie teisės aktai, kaip nurodoma pačiame Italijos vadovo Vittorio Emanuelio III dekrete, negalėjo būti apskūsti nei teismine, nei administracine tvarka (Regio Decreto Legge Nr. 1381, 5 straipsnio 2 dalis, 1938).

Tragedija, kuri įvyko II pasaulinio karo išvakarėse kitatikių (klaidatikių) atžvilgiu puikiai iliustruoja Raul Hilberg knyga „Nusikaltėliai, aukos, stebėtojai“. Būtent Bažnyčia, buvo tas stebėtojas, kuris nepareišė vienos nuomonės apie tragediją (Hilberg, 1999, p. 273). Kita vertus nepaneigtina, kad atskiri „Dievo tarnai“ dėjo pastangas kitatikiams gelbėti. Vis dėlto, kai tik tuomet kai kitatikių (klaidatikių) žudynės Lietuvoje įgavo didžiausią mastą, Kauno vyskupas Vincentas Brizgys uždraudė Lietuvos dvasininkams teikti žydams bet kokią pagalbą. Pavyzdžiui rabinui Šmueliui pasiteiravus apie galimybę slėpti žydų vaikus vienuolynuose vyskupas atsakė, kad šios įstaigos (vienuolynai) praktiniuose reikaluose yra savarankiškos, o vienuolynų vyresnybė nepasižyminti ypatingu gailestingumu ir meile (Hilberg, 1999, p. 276-277). Šimtai lietuvių, kurie, pasidavę momento nuotaikai, dalyvavo daugybės žmonių kankinimuose Kaune, ir šimtai kitų, kurie vykdė pogromus mažesniuose Lietuvos miestuose istorijoje paliko savo žymę. Taigi Lietuvos teritorijoje savo vaidmenį atliko tiek nusikaltėliai, tiek aukos, tiek stebėtojai – triada, įvairiomis formomis pasireiškusi ir kitose Vokietijos valdomose Europos šalyse (Hilberg, 1999, p. 12-13).

Inkvizicinis (tiriamasis – tardomasis) ir baudžiamasis procesas, kankinimo technikos ir metodai XXI a. yra taikomi daugelyje civilizuoto pasaulio, implikavusio Bažnytinę kanonų teisę, valstybę. Tą matėme XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje Brazilijoje, Argentinoje, Urugvajuje, Čilėje po 1973 m. ir vėl Afganistane, Irake ir Gvantanamo. Sunku pasakyti, kiek tai susiję su teisiniais kankinimais, kurie Europoje tapo praktika nuo XI amžiaus (Bishop, 2006, p. 232), tačiau Klein teigimu dabartinis kankinimas yra daugiau nei bet koks bandymas gauti informacijos: „<...> tikrasis kankinimo tikslas: terorizuoti – ne tik Gvantanamo narvuose ir Sirijos izoliacinėse kamerose esančius žmones, bet dar svarbiau, platesnė bendruomenė, kuri girdi apie šią prievartą. Kankinimas yra mašina, skirta palaužti valią priešintis – individualaus kalinio valią ir kolektyvinę valią.“ Kaip pažymi Klein, kankinimas, apie kurį dabar diskutuojama JAV, nėra „tik moraliai abejotinas būdas gauti informaciją“. . . [bet] valstybinio teroro įrankis.“ (Bishop, 2006, p. 232-233). Pagal JAV nevyriausybinių organizaciją „Physicians for Human Rights“ nusikaltėliai dažnai bando pateisinti savo kankinimus ir netinkamą elgesį poreikiu rinkti informaciją. Tokia konceptualizacija užgožia kankinimo tikslą. Kankinimo tikslas – nužmoginti auką, palaužti jo valią ir tuo pačiu rodyti baisius

pavyzdžius tiems, kurie bendrauja su auka. Taip kankinimas gali palaužti arba pakenkti valiai ir ištisų bendruomenių darnai (Allen, Dougherty, 2017).

Šiandien tikriausiai neįmanoma nustatyti, ar viduramžių teismo kankinimo institutas buvo skirtas su tikslu nužmoginti, palaužti bendruomenių ar atskirų individų valią, ar ne. Tačiau nesunku pastebėti aptariamą inkvizicinio kankinimo metodikos tąsą bei tam tikrą adaptavimą baudžiamajame procese. Faktų, kokia apimtimi kankinimo institutas įgyvendinamas šio darbo rašymo metu, greičiausiai neatskleistų jokios valstybės valdžia. Bent jau Europoje, akivaizdu, nors žmonės įsitikinę absoliučia katalikybės ar protestantizmo tiesa, jie buvo pasirengę dėl jos persekioti (Russell, 1922).

Slapto sulaikymo ir kankinimų palikimas nėra tolima praeitis. Pagal JAV sankcionuotus kankinimo metodus, kurie plačiai ištirti ir aptarti 2019 m. M. Denbeaux *et al* darbe, „How America Tortures“, sutiktina su Bekarija, kad baudžiamosios teisės racionalizavimo pažanga tebevyksta pagal senas, atskiras, chaotiškas taisykles ir senus įstatymus, pagal tą pati inkvizicijos procesą (Bekarija, 1992, p. 10). Aukščiausi JAV pareigūnai pritarė kankinimo metodams. JAV Baltieji rūmai ir Teisingumo departamentas pateisino kankinimų programą ir sukūrė daugybę teisinių memorandumų (angl. „Torture Memos“) siekiant CŽV agentus „imunizuoti“ nuo baudžiamosios atsakomybės. Tardymo plane nuolat buvo remiamasi kalinio religija. Jam buvo taikomi metodai „Geras musulmonas“, „Blogas musulmonas“, „Paskutiniojo teismo diena“, „Dievo misija“ ir „Musulmonas Amerikoje“. Jis buvo vadinamas „nešvari“ ir „Mo“ (Mahometu). Jam buvo skaitomos paskaitos apie tikrąją Korano prasmę, kurios jį ypač įsiutindavo, kai tai darydavo moterys. Nors jis ir klausė, jam nebuvo patikimai pranešta, kada apklausa sutampa su Ramadanu – laiku, kai musulmonai turi ypatingų pareigų. Jam nebuvo patikimai leista paisyti maldų laiko. Koranas buvo tyčia ir nepagarbiai padėtas ant televizoriaus (toks padėjimas laikomas leistina kontrolės priemone), o sargybinis, griežtai kreipdamasis į kalinį, „netyčia“ pritūpė virš jo [virš Korano]. Kariuomenės tyrėjai pripažino, kad „nėra įrodymų, jog [al-Qahtani]. ... buvo žeminamas sąmoningai dėl jo religijos“ (Miles, 2006, p. 173). Jungtinių Tautų (toliau – JT) ekspertų ataskaitoje yra akcentuojamas religinis JAV CŽV slaptuose kalėjimuose laikomų asmenų aspektas, konkrečiai tai, kad 39 musulmonai vyrai tebėra laikomi sulaikymo įstaigoje, o tai kasmet kainuoja 540 mln. dolerių, t. y. apie 13 mln. dolerių už kiekvieną sulaikytąjį. Sulaikytiesiems **neleido melstis ir tyčiojosi iš jų religinių įsitikinimų ir praktikos**. Į kai kurių sulaikytųjų analinę angą buvo įsiskverbta su daiktais (tikėtina, kad turima mintyje rektalinį maitinimą), o tai prilygsta seksualiniam smurtui ir, atrodo, atitinka išžaginimo ribą, kaip nustatyta Tarptautinio baudžiamojo teismo statute. Ataskaitoje nustatyta, kad **medicinos personalas sudarė sąlygas kankinimo praktikai ir ją**

palaikė (Human Rights Council, United Nations, 2022, 7, 22 punktai). Pastebėtina, kad įsiskverbimas į organus, įskaitant ir lytinius, buvo paplitęs Ispanijos Inkvizicijos laikais. Kankinimų istorijoje dominuoja mizoginija ir homofobija. Pavyzdžiui, 1300-1700 m. datuojami krūtų plėšikliai buvo naudojami moterų, nuteistų už svetimavimą, nesantuokinį nėštumą, savaiminį abortą ir „erotinę baltąją magiją“, krūtims plėšyti. Vaginalinė kriaušė buvo įkišama į moterų makštis prieš ją atsukant ir buvo naudojama prieš moteris, pripažintas kaltomis dėl „lytinės sąjungos su Šėtonu“. Rektalinė kriaušė buvo naudojama gėjams (Yamey, 2001).

Šio darbo autoriaus nuomone, religinė – bažnytinė inkvizicijos metodika ir funkcinis tikslas bendrąja prasme iš dalies sutampa su inkvizicinio tiriamojo – tardomojo ir mišraus baudžiamojo proceso tipais (formomis). Religinės – bažnytinės inkvizicijos tikslas, be kita ko, institucinis baudžiamojo persekiojimo subjektų atliekamas tyrimas, kaltinimas, teismo procesas ir bausmė. Taigi, inkvizicijos (kaip institucijos) sistemiškumas, metodika ir jos funkcija pagrįstai gali būti laikomos baudžiamojo proceso teisės doktrinos istoriniu pagrindu, o inkvizicijos metu vykdyti tyrimai, į aukas nukreiptas smurtas, žmonių kankinimai ir žudymai – instituciniu smurtu. Inkvizicija (kaip institucija ir kaip procesas) – tai natūralus suvokiny, kuri teisinės adaptacijos ir recepcijos dėka buvo tikslingai implikuota baudžiamojo proceso teisės doktrinoje, be kita ko, įgyvendinama baudžiamuoju (persekiojimo) procesu.

Apibendrinus tai, kas šioje darbo dalyje buvo išdėstyta, galima teigti, kad kitatikių, nagrinėjamu atveju daugiausiai „žydų klausimo“ sprendimas, buvo vykdomas pasitelkiant Europos teritorijoje galiojusią teisę, vadovaujantis įstatymais ir taikant tam tikras procesines prievartos priemones ar teisių apribojimus. Europoje įteisinto kankinimo genezė ir institucinio smurto apraiškos sietinos su Vestgotų monarchija, Romėnų Ispanija, Romos Katalikų Bažnyčios institucija, 1215 m. Laterano ketvirtuoju susirinkimu, popiežiais Inocentu III ir IV, karaliumi Alfonsu X, Kastilijos, Italijos, Vokietijos, Lietuvos įstatymų leidėjo institucijomis, religinėmis dogmomis (krikščioniškąja teologija) ir Europos politinių partijų programomis. Remiantis atlikta analize, galima teigti, kad religinės pažiūros iš tiesų gali lemti kitatikių (klaidatikių), musulmonų ir žydų viktimizaciją.

2. INSTITUCINIO SMURTO ATVEJO ANALIZĖ

2.1. Abu Zubaydah viktimizacija bylos prieš Lietuvą Nr. 46454/11 aspektu

Analizuojamos bylos prieš Lietuvą kontekste, institucinio smurto auka tapo kitatikis, palestinietis Zayn Al-Abidin Muhammad Husayn, taip pat žinomas kaip Abu Zubaydah (toliau – Abu Zubaydah). Šio asmens kankinimas Lietuvoje *res judicata* EŽTT sprendimais įrodytas juridinis faktas. 2018-10-08 EŽTT sprendime yra aptariama JAV HVD programos sukūrimo mastas ir detalės, JAV prezidento George W. Bush pasirašytų slaptų veiksmų notifikavimo memorandumų turinys, Abu Zubaydah tardymo metodų (kompleksų) naudojimas, suimtųjų kalinimo sąlygos „juodosiose vietose“ (angl. „Black sites“), oro kompanijų vaidmuo CŽV perdavimo operacijose, apribojimai, kurie buvo taikomi informacijai apie Abu Zubaydah slaptą kalinimą ir jo bendravimu su išoriniu pasauliu, Abu Zubaydah paėmimo į nelaisvę aplinkybės, įvykiai, atkurti remiantis 2014 m. JAV komiteto ataskaita, Abu Zubaydah argumentai dėl jo perdavimo ir kalinimo Lietuvoje, informacija apie „Violetinį“ kalėjimą (angl. „Detention Site Violet“), JAV Guantanamo įlankos bazę, psichologinės ir fizinės CŽV HVD programos pasekmės Abu Zubaydah, Lietuvos Seimo tyrimas, ištraukos iš Seimo pokalbių dėl tyrimo išvadų, informacija Lietuvoje vykusį ir atnaujintą baudžiamąjį ikiteisminį tyrimą, informacijos šaltiniai ir tarptautiniai tyrimai susiję su žiniomis apie CŽV slaptą įkalinimą ir asmenų perdavimą į Europą, Jungtinių tautų organizacijos, Europos Tarybos dokumentai, Dick Marty ataskaita, Claudio Favos tyrimas, „Amnesty International“, „Human rights watch“, Helsinkio žmogaus teisių federacijos, Tarptautinės kankinimo aukų reabilitacijos tarybos pareiškimai, memorandumai, ataskaitos ir kt., liudytojų, Lietuvos politikų, pareigūnų parodymai, apklausos, dokumentai susiję su Projektu Nr. 1 ir Projektu Nr. 2, apžiūros protokolai, tarnybiniai pranešimai, prezidento Valdo Adamkaus ir kitų Lietuvos institucijų raštai, Dick Marty pristatymas apie turimus įrodymus, įskaitant skrydžių duomenis, kiek tai susiję su Lietuva ir Abu Zubaydah byla, EŽTT nustatyti faktai ir įrodymų su Abu Zubaydah teiginiais, kad CŽV jį perdavė į Lietuvą, kad Lietuvoje jis buvo slapta kalinimas, kad CŽV iš Lietuvos jį išvežė, kad jį kalino „Detention Site Violet“ kalėjime Lietuvoje, kad Lietuva žinojo ir bendrininkavo HVD programoje, vertinimas, EŽTT išvada dėl Lietuvos institucijų žinojimo ir bendrininkavimo CŽV HVD programoje, EŽTT vertinimas ir išvada dėl Lietuvos atsakomybės už užsienio pareigūnų elgesį su pareiškėju ir jo kalinimą Lietuvos teritorijoje, dėl Lietuvos atsakomybės už pareiškėjo išvežimą iš jos teritorijos, dėl Lietuvos Vyriausybės prieštaravimo,

kad Lietuva neturi jurisdikcijos ir jai nekyla atsakomybė pagal Konvenciją, ir dėl pareiškėjo aukos statuso. Aptariamas atvejis ir byla yra svarbi tuo, kad 2018-10-08 EŽTT sprendime nustatyti faktiniai duomenys tapo tvirtu pagrindu priimti 2024-01-16 EŽTT Sprendimą byloje Al Hawsawi prieš Lietuvą, kuris taip pat bus analizuojamas toliau.

2006 m. JAV prezidentas George W. Bush savo žymioje kalboje, kurioje daug kalbėjo apie Abu Zubaydah, panašiai kaip ir buvęs George W. Bush bendrapartietis Valdas Adamkus, tvirtino: „Noriu būti visiškai aiškus mūsų žmonėms ir pasauliui: JAV nekankina. JAV yra įstatymų valstybė. Tegul Dievas Jus visus laimina (Aplodismentai)“⁵ (The White House, 2006). Tačiau priešingai, nei tvirtina gerbiamas prezidentas George W. Bush, 2022-03-03 JAV Aukščiausiojo Teismo sprendime byloje United States v. Husayn, aka Zubaydah Nr. 20–827 konstatuota, kad **JAV Vyriausybė pati pripažino jog kankinimas buvo**⁶ (taip pat žiūrėti The White House, 2014). Dar daugiau, EŽTT 2018-10-08 Sprendime konstatavo, kad JAV CŽV laikė ir kankino Abu Zubaydah. 2014 m. JAV Senato komitetas pateikė ataskaitą, kurioje aprašomi CŽV vykdomi įvairių sulaikytųjų kankinimai. Taigi John (Bruce) Jessen ir James Elmer Mitchell kankino⁷ sulaikytuosius, įskaitant išsamią informaciją apie tai, kaip jie per dvi savaites 183 kartus taikė vandens lentą vienam sulaikytajam (2022-03-03 JAV Aukščiausiojo teismo sprendimo byloje Nr. 20–827, Kagan, J., Gorsuch, J., opinion IA,B1, C). Kankinimai buvo tik dalis JAV administracijos „įteisintų“ CŽV metodų, kurie buvo taikomi Abu Zubaydah. „Tikrasis vyriausybės interesas yra įvykdyti CŽV prašymą, kad Abu Zubaydah „liktų izoliuotas ir *incommunicado* likusį savo gyvenimą“. CŽV tardymo grupė užbaigė pokalbį taip: „turime gauti pagrįstą garantiją, kad [Abu Zubaydah] liks izoliuotas ir *incommunicado visam likusiam gyvenimui*“ (Senate Select Committee on Intelligence, Committee Study of the Central Intelligence Agency's Detention and Interrogation Program, p. 35 cituota Military Commissions Trial Judiciary Guantanamo Bay. United States of America v. Al - Hawsawi et al, p. 13.).

⁵ „I want to be absolutely clear with our people, and the world: The United States **does not torture**. America is a nation of law. May God bless you all. (Applause.)“.

⁶ „For present purposes, we can assume the following: <...>In March 2002, Zubaydah was captured by Pakistani government officials working with the CIA. <...> he was subjected to what the Government then called “enhanced interrogation” techniques, including waterboarding, stress positions, cramped confinement, and sleep deprivation. Id., at 40–41. The Government has since concluded **that this treatment constituted torture.**” (2022-03-03 JAV Aukščiausiojo teismo sprendimo byloje Nr. 20–827, 2 lapas IA skyrius).

⁷ “Mitchell and Jessen worked directly for the CIA as contractors. Zubaydah contends (without contradiction) that Mitchell and Jessen “devised and implemented” the CIA’s enhanced-interrogation program and that they personally interrogated Zubaydah” (2022-03-03 JAV Aukščiausiojo teismo sprendimo byloje Nr. 20–827, 14 lapas).

Žmonių poreikis tikėti teisingu pasauliu turi įtakos jų reakcijai į nekaltas kitų kančias. „Teisingojo pasaulio“ fenomenas yra įsitikinimas, kad žmonės gauna tai, ko nusipelnė, ir nusipelno to, ką gauna. Teisingo pasaulio hipotezė teigia, kad žmonės turi tikėti, jog jų aplinka yra teisinga ir tvarkinga vieta, kurioje žmonės paprastai gauna tai, ko nusipelnė (Lerner, Miller, 1977, p. 1030–1051). Faktas – JAV vyriausybė elgėsi su Abu Zubaydah žiauriai – šimtai valandų gyvo laidojimo, daugiau nei 80 vandens lentos seansų, pavadinimu „tiesiosios žarnos rehidratacija“ ir čia nebėra jokios valstybės paslapties. Teismo pareiga yra įstatymo viršenybė ir tiesos paieška, neturėtume leisti, kad gėda užgožtų mūsų regėjimą (JAV Aukščiausiojo teismo 2022 m. kovo 3 d. sprendimo Nr. 20–827 byloje United States, Petitioner Abu Zubaydah, et al., p. 30).

Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus teigimu: „Aš esu įsitikinęs, kad tai niekada nevyko ir **niekas man neįrodė, kad aš neteisis**“ (2018-10-08 EŽTT Sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 261 punktas). Lietuvos Respublikos Seimo nario Arvydo Anušausko teigimu: „<...> **aš informavau per patarėjus**, nežinau, ar jie suprato <...> mes tuos asmenis įvardijome, tai tie trys pareigūnai <...> atsakingi už tuos veiksmus ir galimą įstatymo pažeidimą (2018-10-08 EŽTT Sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 178 punktas). „Kuris iš šių dviejų žmonių melavo – ar vienas, kuris nežinojo, ar kitas, kuris sako, kad tinkamai informavo? O galbūt pagal mūsų įstatymų bazę šioje srityje yra toks atvejis, kai įmanoma tinkamai informuoti absoliučiai nesuteikiant informacijos?“ (2018-10-08 EŽTT Sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 178 punktas).

Nekyla jokių pagrįstų teisinių abejonių, kad Lietuvos institucijos visais praktiniais tikslais padėjo visame CŽV HVD programos vykdymo procese, sudarė sąlygas, kad tai atsitiktų, ir nesiėmė nieko, kad to neatsitiktų. Pagal EŽTK 1 straipsnį, vertinant kartu su 3 straipsniu, Lietuva privalėjo imtis priemonių, kurios užtikrintų, kad jos jurisdikcijai priklausantys asmenys nebūtų pasmerkami kankinimui ar nežmoniškam ar žeminančiam elgesiui ar baudimui, įskaitant privačių asmenų taikomą netinkamą elgesį. Nepaisant minėto įsipareigojimo pagal EŽTK, Lietuvos institucijos visais praktiniais tikslais padėjo visame JAV programos vykdymo procese (2018-10-08 EŽTT Sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 642 punktas). Atsižvelgdamas į kalinimo režimą, taikytą Abu Zubaydah, kol jis buvo Lietuvoje EŽTT konstatavo, kad skundžiamas elgesys turi būti apibūdinamas kaip susijęs su intensyviomis fizinėmis ir psichinėmis kančiomis, kurios patenka į „nežmoniško elgesio“ sąvoką pagal EŽTK 3 straipsnį (Žiūrėti 2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 630–631 punktus, su nuorodomis į Teismo praktiką).

Lietuva iki šiol nepripažįsta, kad Lietuvoje veikė JAV CŽV kalėjimas. Vis dėlto, Projekto Nr. 1 ir Projekto Nr. 2 patalpų patikrinimo ataskaitoje nurodoma, kad: „<...> buvo įrengtos patalpos, tinkamos sulaikytiems asmenims laikyti <...> (2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 352 punktas). Bylą nagrinėjant EŽTT, Lietuvos atstovai atmetė Abu Zubaydah teiginius kaip nepagrįstus jokiais įrodymais ir todėl neturinčius jokio faktinio pagrindo, ginčijo įrodymų, kuriais rėmėsi Abu Zubaydah patikimumą ir neigė, kad Lietuva žinojo apie JAV CŽV HVD programos veikimą Lietuvos teritorijoje arba atitinkamu metu dalyvavo jos veikloje (2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 423 punktas). Lietuvos atstovai neigė, kad Lietuvoje kada nors buvo CŽV sulaikymo vieta, neigė, kad Lietuvos institucijos gavo kokį nors JAV CŽV prašymą, kuris užsimintų apie slapto kalėjimo veikimą Lietuvos teritorijoje (EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 498, 553 punktai). Tačiau, iš toliau pateiktų faktų yra akivaizdu, kad totalus ir nesavikritiškas Lietuvos atstovų K. Bubnytės, P. Gričiūno ir E. Pašilio neigimas nedavė jokių teigiamų teisinių rezultatų ir EŽTT neįtikino – priešingai – Lietuvos atstovai nesugebėjo paneigti Abu Zubaydah ir jo gynėjų argumentų, o dėl neigiamo Lietuvai EŽTT sprendimo, šio darbo autoriaus manymu, buvo totaliai sugadinta Lietuvos reputacija.

EŽTT sprendime konstatuota, kad Lietuvos atstovams nepavyko įrodyti, kodėl byloje pateikti įrodymai negali pagrįsti Abu Zubaydah tvirtinimų. Lietuva rėmėsi tik 2010–2011 m. baudžiamojo tyrimo išvadomis ir ypač parodymais liudytojų, kurie, kaip pabrėžė Lietuvos atstovai, visi nuosekliai neigė, kad buvo perkeliama CŽV sulaikytieji ar kad Lietuvoje veikė slaptas CŽV kalėjimas, tačiau nepateikė įtikinamų priežasčių, **kam ir kodėl su CŽV siejami orlaiviai leidosi Vilniuje ir Palangoje tarp 2005 m. vasario 17 d. ir 2006 m. kovo 25 d., kodėl valdžios institucijos jiems taikė specialias procedūras ir kokia buvo tikroji Projekto Nr. 2 paskirtis atitinkamu laikotarpiu** (2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 521 punktai). 2018-10-08 EŽTT sprendime nustatyta, kad Lietuvos valstybės saugumo departamentas (toliau – VSD) gavo JAV agentūros prašymą įrengti patalpas tinkamas sulaikytiems asmenims laikyti, o vykdant VSD partnerystės bendradarbiavimo Projektą Nr. 1 ir Projektą Nr. 2 VSD vadovai nepranešė šalies vadovybei apie minėtų projektų tikslus ir turinį. Mečys Laurinkus žinojo apie Projekto Nr. 2 veiklos pradžią 2004 m. ir tai, kaip pažymėjo teismas, vyko maždaug tuo pat metu, kada Lietuva įstojo į NATO. Keletas VSD pareigūnų, tarp jų ir generalinis direktorius Arvydas Pocius ir laikinai einantis generalinio direktoriaus pareigas Dainius Dabašinskas, žinojo apie Projektą Nr. 2 jo steigimo ir veiklos metu. Buvęs valstybės vadovas Valdas Adamkus pareiškė, kad jam nebuvo pateikta jokios informacijos apie Projekto Nr. 2 veikimą 2004–2006 m. Tačiau, pasak A. Pociaus, V. Adamkus buvo tinkamai

informuotas apie Projektą Nr. 2 (EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 554 punktas. Taip pat žiūrėti šio sprendimo 174, 177–178 ir 367 punktus). Atsižvelgdamas į visus išsamiai išnagrinėtus aspektus, EŽTT padarė išvadą, kad **Lietuva nepateikė jokių įrodymų**, galinčių prieštarauti Abu Zubaydah teiginiams, Teismo išklaustų ekspertų išvadoms, o ekspertų surinkti įrodymai patvirtino, kad „violetinis“ kalėjimas buvo įkurtas Lietuvoje ir veikė pareiškėjo nurodytu laikotarpiu (2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 531 punktas). EŽTT konstatavo, kad Lietuva pareiškėjo Abu Zubaydah atžvilgiu pažeidė keturių EŽTK straipsnių – 3 (kankinimo uždraudimas), 5 (teisė į laisvę ir saugumą), 8 (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) ir 13 (teisė į veiksmingą teisinės gynybos priemonę) – reikalavimus.

EŽTT sprendime nurodyta, kad Lietuvos Seimo NSGK siūlė Lietuvos Generalinei prokuratūrai ištirti, ar M. Laurinkaus, A. Pociaus ir D. Dabašinsko veiksmuose nėra piktnaudžiavimo tarnyba ar įgaliojimų viršijimo požymių“ (2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 175 punktas). „Reprieve“ organizacijos tyrėjai, Abu Zubaydah atstovai Lietuvos Generalinio prokuroro prašė: 1) Nurodykite, kokie nusikaltimai buvo tiriami ikiteisminiame tyrime Nr. 01-2-00016-10; 2) Chronologiškai nurodykite visus ikiteisminio tyrimo metu atliktus procesinius veiksmus; 3) Pateikite kiekvieno nusikaltimo tyrimo išvadas; 4) Nurodykite kuo remiantis buvo nutrauktas tyrimas dėl kiekvieno nusikaltimo. Generalinė prokuratūra neatsakė nei į vieną, nei kitą laišką (2018-10-08 EŽTT sprendimo Abu Zubaydah prieš Lietuvą 201 punktas).

Sutiktina, kad amerikiečiams gali būti sunku pripažinti, kad aukščiausi Baltųjų rūmų Vakarų sparno ir Teisingumo departamento teisės patarėjo biuro pareigūnai organizavo ir prastai prižiūrėjo siaubingą kankinimų programą, pagal kurią buvo sulaikyti ir tardomi nesuskaičiuojami kaliniai. Baltieji rūmai ir Teisingumo departamentas sukūrė kankinimų programą ir, remdamiesi įvairiais teisiniais memorandumais, bandė apsaugoti savo agentus nuo baudžiamosios atsakomybės. JAV administracijos pareigūnų kalba buvo formali, teisinė, antiseptinė ir eufemistinė. Tai, kartu su neaiškiais metodų apibrėžimais, paslėpė piktnaudžiavimo mastą, kuris buvo patvirtintas ir (arba) leidžiamas memorandumuose (angl. *Torture Memos*). Daugelį metų beveik nebuvo kreipiamas dėmesys į konkrečias detales apie metodus, kurie buvo naudojami Amerikos vardu, ir per mažai buvo tiriama, kaip konkrečiai JAV CŽV naudojo šiuos metodus (Denbeaux *et al.*, 2009, p. 10).

Lietuva, net nežinant Lietuvos žmonėms ir visuomenei, tapo pirmiau išdėstytų siaubingų žiaurumų, prievartos ir gerai organizuoto institucinio smurto prieš kitatikius bendrininke. 2011 metais Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras Thomas Hammarberg teigė, kad europiečiai

turi atsakyti už savo bendrininkavimą dėl CŽV slaptų sulaikymų ir kankinimų (Europos Taryba, 2011). Šio darbo autorius sutinka su Europos Tarybos atstovu Thomas Hammarberg, o būtent, kad turi būti nustatyta visa tiesa ir suteiktos garantijos jog tokios bendradarbiavimo formos niekada nepasikartos. Atsakomybės ir atskaitomybės siekimo transatlantiniams santykiams kaina negali būti lyginama su žala, kuri daroma mūsų Europos žmogaus teisių apsaugos sistemai.

Apibendrinus atliktą analizę, galima pagrįstai teigti, kad: 1) Lietuva savo partnerei JAV suteikė gana nepaprastus leidimus ir apsaugą – laikydamosi visiško slaptumo sąlygų. Lietuvoje buvo įrengtos JAV CŽV „Black Sites“ slapto įkalinimo ir kankinimo vietos pavadinimais Projektas 1 ir Projektas 2, kuriose, be kita ko, Abu Zubayadah patyrė tyčinius kankinimus, nežmonišką elgesį ir kitus su jo saugumu ir laisve susijusius žmogaus teisių pažeidimus, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; 2) Abu Zubayadah tapo institucinio smurto Lietuvoje auka; 3) Lietuvos pareigūnai, bendradarbiaudami ir (arba) įsteigdami slaptus kalėjimus, kuriuose vyko žmonių kankinimai pasirinko priešingą teisei ir tarptautiniams susitarimams elgesio variantą; 4) Lietuva pažeidė EŽTK 3 straipsnio nuostatas tiek procedūriniu tiek materialiuoju aspektais dėl to, kad neatliko veiksmingo Abu Zubayadah skundų dėl EŽTK nuostatų pažeidimų, įskaitant nežmonišką elgesį ir slaptą kalinimą, tyrimo, taip pat dėl to, kad bendradarbiavo vykdant CŽV HVD programą, suteikdama JAV valdžios institucijoms galimybę nežmoniška elgtis su Abu Zubayadah Lietuvos teritorijoje ir pervežti jį iš savo teritorijos, nepaisydama realios rizikos, kad jis patirs kankinimus, nežmonišką, žeminantį orumą elgesį; 5) Lietuva pažeidė EŽTK 5 straipsnio nuostatas dėl to, kad Abu Zubayadah buvo slapta kalinamas Lietuvos teritorijoje, ir dėl to, kad Lietuva sudarė JAV valdžios institucijoms sąlygas pervežti pareiškėją iš savo teritorijos, nepaisydama realios rizikos, kad Abu Zubayadah bus toliau slapta kalinamas; 6) Lietuva pažeidė Abu Zubayadah teises pagal EŽTK 8 straipsnį todėl, kad sudarė CŽV galimybę netinkamai su juo elgtis, jo atžvilgiu naudoti įvairių formų fizinį ir psichinį smurtą, laikyti jį *incommunicado* savo teritorijoje ir neleisti jam jokia forma bendrauti su savo šeima ar išoriniu pasauliu. EŽTK 8 straipsnio apribojimas atsirado dėl neteisėto ir neatskleisto kalinimo taikymo ir neatitinka reikalavimo „nustatytas įstatymo“ todėl neturi jokio įmanomo pateisinimo pagal EŽTK 8 straipsnio 2 dalį; 7) Lietuva pažeidė EŽTK 13 straipsnio nuostatas dėl to, kad Abu Zubayadah neturėjo veiksmingų teisinės gynybos priemonių savo skundams pagal Konvencijos 3 straipsnį; 8) Esminiai klausimai dėl bendradarbiavimo su JAV CŽV ir naudojimosi Lietuvoje įrengtomis slaptomis įkalinimo vietomis laiko ir apimties aspektais lieka iki šiol neatsakyti. Todėl Lietuva netinkamai vykdė 2018 spalio 8 dienos EŽTT sprendimą byloje Nr. 46454/11.

2.2. Mustafa al Hawsawi viktimizacija bylos prieš Lietuvą Nr. 6383/17 aspektu

Mustafa Ahmed Adam al-Hawsawi (toliau – Al Hawsawi) atvejis yra susijęs su įtarimais dėl kankinimo, netinkamo elgesio ir sulaikymo be teisės su juo susisiekti. Al Hawsawi yra vienas iš JAV CŽV vadinamųjų „didelės vertės sulaikytųjų“, kuris per prezidento G. W. Bush pradėtą „karą su terorizmu“ po „9/11“ išpuolių buvo slapta sulaikytas ir kankintas JAV CŽV slaptose kalėjimuose įvairiose šalyse, įskaitant ir Lietuvoje. Al Hawsawi teigė, kad nuo 2005 m. vasario 17 ar 18 d. arba spalio 6 d. iki 2006 m. kovo 25 d. jis buvo kalinamas JAV CŽV slaptame kalėjime Lietuvoje. Aptariamoje EŽTT byloje keliami klausimai pagal EŽTK 2 straipsnį ir Protokolo Nr. 6 (1) straipsnį bei EŽTK 3, 5 straipsnius, EŽTK 6 straipsnio 1 dalį, EŽTK 8 ir 13 straipsnius. 2024-01-16 Sprendime EŽTT nurodė, kad kai tyrime pareiškiami įtarimai dėl sunkių žmogaus teisių pažeidimų, **teisė į tiesą apie svarbias bylos aplinkybes priklauso ne tik nusikaltimo aukai ir jos šeimai, bet ir kitoms panašių pažeidimų aukoms bei plačiajai visuomenei, kuri turi teisę žinoti**, kas įvyko ir pakartojo, kad dėl susijusių klausimų svarbos ir rimtumo **visuomenė turi atlikti ypač intensyvią tyrimo kontrolę**. Teismas akcentavo, kad Lietuvai tenkanti pareiga neišvengiamai reikalauja, kad būtų nedelsiant atnaujintas ir paankstintas dar nebaigtas ikiteisminis tyrimas, o baudžiamosios veikos tyrimas turėtų būti baigtas kuo greičiau. Atsakingų asmenų atskaitomybė ir nubaudimas padeda išlaikyti pasitikėjimą, kad valstybės institucijos laikosi teisinės valstybės principų (2024-01-16 EŽTT Sprendimo 194, 195 punktai). Teismas pažymėjo, kad tinkamas valdžios institucijų atsakas tiriant įtarimus dėl sunkių žmogaus teisių pažeidimų paprastai gali būti laikomas esminiu siekiant išlaikyti visuomenės pasitikėjimą, kad jos laikosi teisinės valstybės principo, ir užkirsti kelią bet kokiam nebaudžiamumui, sąmokslui ar neteisėtų veiksmų toleravimui. Dėl tų pačių priežasčių turi būti pakankamas tyrimo ar jo rezultatų viešosios kontrolės elementas, kad būtų užtikrinta tiek praktinė, tiek teorinė atskaitomybė (2024-01-16 EŽTT Sprendimo 186 punktas).

Al Hawsawi buvo vienas iš 17 asmenų, kuriam buvo taikomi CŽV HVD programos kankinimo metodai. Al Hawsawi buvo diagnozuotas lėtinis hemorojus, išangės įtrūkimas ir simptominis tiesiosios žarnos iškritimas (JAV Senato komiteto ataskaita, 2014, p. 100-103). Abu tardytojai, kurie taikė CŽV techniką, teigė, kad tardymo metu Al Hawsawi verkdamas šaukėsi Dievo. Generalinio inspektoriaus ataskaitoje nurodoma, kad tardymo metodas buvo sukurtas vadovaujantis CŽV CTC teisininkų ir CŽV Medicinos paslaugų biuro rekomendacijomis (JAV Senato komiteto ataskaita, 2014, p. 100-107). 2004 m. CŽV

ataskaitose minimi „teisiškai sankcionuoti tardymo metodai“ ir daroma išvada, kad, atsižvelgiant į tai, jog „nėra konkretaus ketinimo sukelti stiprų psichinį skausmą ar kančias ...“ „šių metodų taikymas atskirai arba elgesio eiga“ nepažeistų kankinimo draudimo. Pagal CŽV direktorių George Tenet, objektas, kuriame sulaikytieji buvo laikomi surakinti visiškoje tamsoje ir izoliacijoje, su kibiru žmonių atliekoms ir be šilumos žiemos mėnesiais, atitiko standartą (2024-01-16 EŽTT sprendimo 17,18, 22 punktai).

Tyla gali būti asmeninė arba institucinė. Knygoje „Oath Betrayed“ (liet. „Išduota priesaika“) S. Miles paaiškina: „Kur buvo kalėjimo gydytojai, kai buvo piktnaudžiaujama?“. Gydytojai, slaugytojos ir medikai ne tik tylėjo, kai buvo žiauriai elgiamasi su kaliniais, gydytojai ir psichologai teikė informaciją, kuri padėjo nustatyti, kiek ir kaip žiauriai galima elgtis su kaliniais per tardymą. Be to, šiuos žiaurius tyrimus stebėjo sveikatos priežiūros specialistai, dirbantys JAV kariuomenės žinioje. Gydytojas gali pasyviai stebėti, kaip prievartaujamas kalinys, arba gali neužfiksuoti paciento sužalojimų ar kaltinimų. Patologas, atlikęs mirtinai sumušto kalinio skrodimą, gali tylėti po to, kai vyriausybės atstovas spaudai neteisingai teigia, kad kalinys mirė dėl natūralių priežasčių. Civilinė medikų draugija gali nereikalausti nepriklausomo ir skaidraus tyrimo, kai kalinių sveikatai ir profesijos prestižui kenkia medikų bendrininkavimas vykdant piktnaudžiavimą (Miles, S., 2006, p. 137).

Šiuo atveju, neteisėta praktika gali būti sėkmingai naudojama kaip patogus instrumentas siekiant neteisėtai sužlugdyti ikiteisminius tyrimus. Baudžiamosios bylos ikiteisminio tyrimo Nr. 01-2-000-15-14 medžiagoje, 2016-06-30 nutartyje, Vilniaus apygardos teismo teisėja Laureta Ulbienė konstatuoja: „Nagrinėjamu atveju Mustafa al Hawsawi atstovės skundas atmestinas ir apygardos teismo nutartis yra galutinė ir neskundžiama, **tačiau tai nepažeidžia Konvencijoje įtvirtintų esminių teisminio proceso principų**“ (2016-06-30 Vilniaus apygardos teismo Nutarties 5 lapas). EŽTT, Al Hawsawi byloje prieš Lietuvą konstatavo, kad EŽTK buvo pažeista, konkrečiai pažeistos EŽTK 6 straipsnio 1 dalies ir 13 straipsnio nuostatos. Primintina, kad Lietuva EŽTK 6 straipsnio nuostatas yra pažeidusi 69 kartus.

Taigi, EŽTT nustatė, kad 2002 – 2005 m. su JAV CŽV susijęs orlaivis ne kartą (mažiausiai dvidešimt devynis kartus) kirto Lietuvos oro erdvę. Nuo 2005 m. iki 2006 m. keturi su CŽV susiję orlaiviai (įskaitant ir orlaivį N787WH) nusileido Vilniaus ir Palangos oro uostuose. Be to, EŽTT be pagrįstų abejonių nustatė, kad CŽV sulaikymo įstaiga, kodiniu pavadinimu „Detention Site Violet“ pagal 2014 m. JAV Senato komiteto ataskaitą, buvo įsikūrusi Lietuvoje. Faktinių aplinkybių nustatymo EŽTT posėdyje J. G. S. ir dr. Sam Raphael pateikė tokius teiginius dėl bendrųjų kalinimo sąlygų *Violet* sulaikymo vietoje: „<...> Mums pavyko galutinai susieti tris CŽV didelės vertės sulaikytuosius su šia vieta Lietuvoje. Tačiau

žinome, kad ten buvo sulaikyti mažiausiai penki asmenys <...> Al Hawsawi, pranešime minimas dėl jam reikalingos medicininės priežiūros <...> nes Lietuvos vietos valdžios institucijos negalėjo užtikrinti skubios medicinos pagalbos teikimo <...> Būčiau pasirengęs konstatuoti, kad izoliavimo sąlygos <...> Lietuvoje peržengia ribą <...> prilygsta 3 straipsnio pažeidimui <...> <...>“. „<...> CŽV objektas <...> **be pagrįstų abejonių, buvo Lietuvoje** <...> ataskaitoje yra daug požymių, patvirtinančių teiginį, kad Al Hawsawi buvo laikomas DETENTION SITE VIOLET (Lietuvoje)“.

Seimo nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas nustatė, kad VSD gavo partnerių prašymą Lietuvoje įrengti patalpas, tinkamas sulaikytiesiems laikyti, kad 2002 m. įgyvendinant Projektą Nr. 1 buvo sudarytos sąlygos sulaikyti Lietuvoje. Komiteto surinkti duomenys rodo, kad su CŽV susiję orlaiviai per minėtą laikotarpį nusileido Lietuvoje (Raphael, Black, Blakeley, 2019, p. 36, taip pat žiūrėti 2024-01-16 EŽTT sprendimo 65, 70, 72, 89, 110, 114 punktus). Dr. Sam Raphael teigė, kad jo padarytos išvados buvo įmanomos surinkus ir išanalizavus tūkstančius įrašų, susijusių su HVD programa, įskaitant skrydžių įrašus, įmonių sąskaitas faktūras ir sąskaitų įrašus, išslaptintus CŽV dokumentus, teismo įrašus ir kalinių parodymus. Iš tiesų, 2005-02-21 PVM sąskaita faktūra Nr. 500029, kurią pasirašė Lietuvos Oro Navigacijos atstovas Virbickas, tvirtina, kad Victory Air orlaivis B737, kurio JAV registracijos numeris N787WH buvo Palangos oro uoste (Raphael, Blakeley, Black, 2019, p. 28, 50-53, 62, 63).

Atlikus „juodųjų vietų“ Lenkijoje, Rumunijoje ir Lietuvoje tyrimus paaiškėjo daug detalių, susijusių su priimančiosios šalies vyriausybės dalyvavimu. Atsižvelgiant į pastangas, kurių šios vyriausybės ėmėsi, kad paneigtų savo kaltę, verta tai aprašyti šiek tiek išsamiau. Europos Taryba, kalbėjusi su daugybe gerai informuotų šaltinių kelių šalių vyriausybėse ir žvalgybos tarnybose, įskaitant JAV, atlikusi ankstyvą slaptų sulaikymų ir perdavimų Europoje tyrimą, padarė išvadą, kad pagrindiniai susitarimai dėl CŽV slaptų operacijų Europoje buvo užtikrinti dvišaliu lygmeniu. **Tokie susitarimai buvo sudaryti tiek dėl atskirų sulaikymo operacijų, tiek dėl ilgalaikio bendradarbiavimo formų, įskaitant infrastruktūrą, materialinę paramą ir operatyvinį saugumą.** Šalyse, kuriose veikė „juodosios vietos“, CŽV tarpininkavo sudarant „operatyvinius susitarimus“... dėl savo didelės vertės sulaikytųjų laikymo slaptose sulaikymo įstaigose. Pagal šiuos susitarimus **priimančiųjų šalių vyriausybės sutiko** suteikti patalpas, kuriose šios įstaigos buvo įkurtos, užtikrinti aukščiausio lygio fizinį saugumą ir slaptumą bei tvirtas nesikišimo garantijas. Sutinku, kad Sam Raphael, Ruth Blakeley ir Crofton Black knygos „CIA Torture Unredacted“ išvados, padarytos nepriklausomai išanalizavus 2014 JAV Senato Komiteto tyrimą ir kitus paskelbtus

dokumentus, kalinių parodymus ir skrydžių duomenis, neleidžia abejoti pirmiau minėtais klausimais. Esame tikri, kad dabar tai yra faktinė tiesa (Raphael, Blakeley, Black, 2019, p. 37, 38).

Lietuvoje CŽV, prieš statydama „juodąsias vietas“, **gavo politinės vadovybės pritarimą**. Vienas Lietuvos pareigūnas buvo apibūdintas kaip „šokiruotas“, tačiau vis dėlto pritarė planui. CŽV savo partneriams pasiūlė daugiau kaip 1 mln. dolerių, kad „parodytų dėkingumą“ už paramą, o pinigai buvo pervesti kuriant „sudėtingus mechanizmus“ (tikriausiai siekiant nusišnešti mokėjimą). Iš tiesų, Lietuvos parlamento Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetas nustatė, kad Valstybės saugumo departamento lėšų, panaudotų projektui įgyvendinti, apskaita buvo „netinkama“. Lietuvos pareigūnai taip pat aiškiai patvirtino galutinės „juodosios vietos“ statybos planą po to, kai buvo nuspręsta, kad pradinės „sulaikymo kameros“ nepakanka keliems sulaikytiesiems laikyti, ir paprašė pateikti atnaujintus duomenis apie darbų eigą. Nors Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto tyrime nepateikiami Lietuvoje veikusių asmenų, kurie žinojo apie „juodąją vietą“ ir jai pritarė, vardai, pavardės ir pareigos, kiti tyrimai tai atskleidė. Prezidentas Rolandas Paksas liudijo, kad 2003 m. CŽV prašė leidimo įvežti sulaikytuosius į šalį, o VSD generalinis direktorius Mečys Laurinkus patvirtino, kad informavo R. Paksą apie tokią galimybę. Nors prezidentas atsisakė duoti leidimą naudoti Lietuvos teritoriją, atrodo, kad jo nebuvo teirautasi apie vietos išplėtimą (Projektas Nr. 2), kurioje galiausiai buvo laikomi kaliniai. Tačiau apie „juodosios vietos“ statybą žinojo aukščiausio lygio VSD pareigūnai, tarp jų Mečys Laurinkus, Arvydas Pocius ir Dainius Dabašinskas. Savo ruožtu A. Pocius paliudijo, kad prezidentas Valdas Adamkus buvo tinkamai informuotas apie projektą, o A. Dabašinskas aiškiai nurodė, kad projektą palaimino aukščiausi valstybės pareigūnai (Raphael, Blakeley, Black, 2019, p. 39, 40).

Siekiant apginti galimai pažeistas teises, 2013 m. Al Hawsawi kreipėsi į Lietuvos Respublikos generalinį prokurorą su prašymu pradėti tyrimą dėl jo įtariamo ypatingojo perdavimo, slapto sulaikymo, kankinimo ir netinkamo elgesio pagal CŽV HVD programą Lietuvoje, tačiau jo prašymas buvo atmestas. Vis dėlto, 2014 m. generalinė prokuratūra pradėjo ikiteisminį tyrimą Nr. 01-2-00015-14 dėl neteisėto asmenų gabenimo per valstybės sieną ir valstybės pareigūnų piktnaudžiavimo tarnyba. Tyrimo metu pareiškėjas Al Hawsawi paprašė valdžios institucijų suteikti jam nukentėjusiojo statusą pagal BK 28 straipsnį. Atitinkamus prašymus Al Hawsawi pateikė 2015 m., prašė išplėsti tyrimo apimtį, kad būtų nagrinėjamos kitos galimos nusikalstamos veikos, tačiau prašymai, prokuroro 2015 m. lapkričio 27 d. nutarimu buvo atmesti. Al Hawsawi skundė procesinius sprendimus, kuriais atsisakyta suteikti jam nukentėjusiojo statusą, tačiau Vilniaus apygardos teismo teisėja Laureta Ulbienė 2016 m.

birželio 30 d. prokuroro nutarimus patvirtino galutinai (2024-01-16 EŽTT sprendimo 90, 92 punktai). Minėtų aplinkybių kontekste yra svarbu pažymėti, kad jokia teisinė sistema, pagrįsta teisinės valstybės principu, negali leisti pripažinti įrodymų – kad ir kokie patikimi jie būtų – gautų taikant tokią barbarišką praktiką kaip kankinimai. Teismo procesas yra kertinis teisinės valstybės principas. **Kankinimo įrodymai nepataisomai kenkia procesui; jie suteršia bet kurio teismo, kuris juos pripažįsta, reputaciją** (2024-01-16 EŽTT sprendimo 247 punktas).

2018 m. prokuratūra nusprendė pakeisti nusikalstamos veikos teisinį kvalifikavimą ir nuo to laiko atliekamas tyrimas dėl galimo BK 100 straipsnyje apibrėžtos nusikalstamos veikos padarymo (Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis), kuriam netaikomas senaties terminas. Kalbėdama apie galimybę susipažinti su informacija apie tyrimą, Lietuvos atstovė tikino teismą, kad ji „buvo ir bus teikiama [Lietuvos] visuomenei per Generalinės prokuratūros viešuosius ryšius“ ir kad prokuratūros pozicija dėl nukentėjusiojo statuso suteikimo pareiškėjui liko nepakitusi. Remiantis EŽTT turima informacija Al Hawsawi dar nesuteiktas nukentėjusiojo statusas (2024-01-16 EŽTT sprendimo 100, 103, 104, 106 punktai). 2010 m. Lietuvos prokuratūros atliktas tyrimas, kuris vėliau buvo atskleistas nagrinėjant bylą EŽTT, pateikia išsamią informaciją apie Lietuvos pareigūnų veiksmus, atliktus remiant CŽV. Jie tarėsi su CŽV dėl vietų, kuriose būtų galima apgyvendinti „slaptus bendradarbius“, suteikimo. Jiems buvo pavesta padėti CŽV surasti įvairios paskirties vietas. Projekto Nr. 2 Antaviliuose statybos darbams vadovavo CŽV, o **ikiteisminis tyrimas dėl pastato eksploatavimo nebuvo pradėtas**. Nors Lietuvos pareigūnai turėjo galimybę patekti į pastatą, jie sakė prokurorui, kad jiems susidarė įspūdis, jog pastatas buvo „žvalgybos paramos centras“, tačiau jis buvo naudojamas „minimaliai, nes partneriai [t. y. CŽV] neskubėjo priimti jokių sprendimų“ dėl jo. CŽV „keitė savo planus“, „užstrigo“ ir „visiškai neišnaudojo“ pastato. Lietuvos pareigūnai padėjo gabenti „dėžes“ į Palangos oro uostą 2006 m. kovo mėn. „Jas nešė du asmenys... jų buvo ne mažiau kaip trys“. Kitą kartą jie taip pat lydėjo krovinį, gabenamą iš Vilniaus tarptautinio oro uosto (Raphael, Blakeley, Black, 2019, p. 129-133).

Manau, kad Lietuvos institucijų ir jos aukščiausių pareigūnų veiksmai (neveikimas), nesavikritiškas kaltės neigimas bet kokia žmogiškųjų išteklių ir viešųjų finansų kaina diskredituoja Lietuvą. Pirmiau minėti EŽTT sprendimai JAV CŽV kalėjimų ir jose nukankintų asmenų bylose prieš Lietuvą jau padarė ir tebedaro turtinę ir neturtinę, reputacinę (įskaitant ir Lietuvos teismams, Prokuratūrai) žalą. Al Hawsawi pateikė EŽTT du, JAV kariuomenės rezervo teisėjo generalinio advokato korpuso pulkininkės leitenantės Jennifer Williams priesaika patvirtintus pareiškimus, kuriuose yra nurodoma, kad Al Hawsawi kenčia nuo tokių negalavimų: 1) Kolorektalinis skausmas ir tiesiosios žarnos prolapsuojantis hemorojus, kurį

sukėlė jo žiaurus elgesys CŽV sulaikymo metu, t. y. sodomija su svetimkūniu, atlikta kaip „tiesiosios žarnos tyrimas“ be jokios medicininės būtinybės ir su pernelyg didele jėga, skausminga išangės stenozė ir jis toliau jaučia tiesiosios žarnos skausmą, kraujavimą ir hemorojų; 2) Lėtinė degeneracinė stuburo kaklinės dalies diskinė liga su cervikogeniniais galvos skausmais; 3) Hepatitas C/sutrikusi kepenų sveikata; 4) Klausos praradimas ir spengimas ausyse; 5) Hipertenzija, pasireišianti šalutiniu poveikiu, pvz., krūtinės skausmu, galvos svaigimu ir dusuliu; 6) Lėtiniai galvos skausmai ir migrena; 7) Lėtiniai miego sutrikimai. Be to, savo keturiose deklaracijose Walteris B. Ruizas pareiškė, kad Al Hawsawi ir toliau kentė stiprų ir sekinantį lėtinį skausmą dėl ilgus metus trukusio piktnaudžiavimo ir degradacijos CŽV „juodosiose vietose“ (2024-01-16 EŽTT sprendimo 82, 83 punktai).

Įvertinus objektyvius duomenis, nagrinėjamu atveju Lietuvos Vyriausybė nepateikė jokios medžiagos ar net nė vieno įrodymo, kuris galėtų sukelti abejonių dėl EŽTT išvadų dėl Lietuvos valdžios institucijų žinių apie CŽV HVD programą **ir bendrininkavimo joje**. Be to, Vyriausybės atstovai EŽTT nesugebėjo paaiškinti, **kodėl pačioje Lietuvoje negalėjo būti padaryta esminė ikiteisminio tyrimo pažanga, susijusi su Lietuvos pareigūnais, jų elgesiu ir veiksmais ar neveikimu**. Pažymėtina, kad remiantis bylos medžiagoje esančiais duomenimis, įskaitant 2014 m. JAV Senato komiteto ataskaitos dėl sulaikymo vietos *Violet* išvadas, atrodo, kad nėra jokių neįveikiamų praktinių kliūčių, trukdančių iki šiol tokiu būdu neatlikti veiksmingo tyrimo. Dar daugiau, Lietuvos valdžios institucijos visuomenei nepateikė jokios reikšmingos informacijos, kuri leistų tiksliai įvertinti, ar ikiteisminis tyrimas atliekamas taip, **kad būtų galima atskleisti tiesą** ir nustatyti bei nubausti atsakingus asmenis. Vyriausybė tik deklaratyviai teigė, jog visuomenės prieigą prie informacijos užtikrino Generalinės prokuratūros ryšių su visuomene skyrius, tačiau **nepaaiškino, kaip tai buvo padaryta** (2024-01-16 EŽTT sprendimo 164, 172, 173, 192, 193, 194, 279 punktai).

Septynių EŽTT teisėjų Arnfinn Bårdsen, Jovan Ilievski, Egidijus Kūris, Pauliine Koskelo, Lorraine Schembri Orland, Diana Sârcu, Davor Derenčinović kolegija konstatavo pripažindama tai, kad Lietuva pažeidė EŽTK 3 straipsnį procedūriniu ir materialiu aspektu dėl to, kad nesilaikė „veiksmingo ir nuodugnaus“ tyrimo reikalavimų ir sudarė sąlygas CŽV perkelti pareiškėją iš Lietuvos į kitą sulaikymo centrą, tuo sukėlė numatomą rimtą tolesnio netinkamo elgesio ir kalinimo sąlygų pavojų, EŽTK 5 straipsnį dėl to, kad Lietuva pagal EŽTK yra atsakinga tiek už Al Hawsawi slapta kalinimą jos teritorijoje, tiek už jo perkėlimą iš Lietuvos į kitą CŽV sulaikymo vietą, EŽTK 8 straipsnį todėl, kad teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą apribojimas įvyko skiriant iš esmės neteisėtą, neatskleistą sulaikymą, EŽTK 6 straipsnio 1 dalies nuostatas nes iš esmės atsisakė teisingumo, pripažino kankinimo

būdu išgautus įrodymus, EŽTK 13 straipsnį dėl to, kad baudžiamasis tyrimas Lietuvoje neatitiko „veiksmingo tyrimo“ ir Al Hawsawi, Lietuvoje, neturėjo „veiksmingos teisinės gynybos priemonės“, kuria galėtų pareikšti savo reikalavimus dėl 3, 5, 8 straipsnių pažeidimo ir galop EŽTK Protokolo Nr. 6 (1) straipsnį kartu su EŽTK 2 straipsniu, nes perkėlimo iš Lietuvos metu buvo didelė ir numatoma rizika, kad jam gali būti skirta mirties bausmė (2024-01-16 EŽTT sprendimo 196, 217, 218, 229, 236, 247, 251, 258, 259, 269 punktai).

Apibendrinus atliktą analizę, galima pagrįstai teigti, kad: 1) JAV valdžios subjektų veiksmai (neveikimas), patvirtinant CŽV HVD programą, „Torture Memos“, įsteigiant ir valdant CŽV kalėjimus, lėmė musulmonų viktimizaciją; 2) Al Hawsawi tapo institucinio smurto Lietuvoje auka; 3) Lietuvos pareigūnai, bendradarbiaudami ir (arba) įsteigdami slaptus kalėjimus kuriuose vyko žmonių kankinimai, pasirinko tarptautiniams susitarimams ir teisei priešingą elgesio variantą; 4) Lietuvos institucijų ir Lietuvos aukščiausių pareigūnų veiksmai (neveikimas), nesavikritiškas kaltės neigimas diskredituoja Lietuvą, padarė ir tebedaro turtinę ir neturtinę – reputacinę – žalą Lietuvai, Lietuvos teismams, Lietuvos Prokuratūrai; 5) Lietuvos Respublikos teritorijoje veikė slapti JAV CŽV kalėjimai, kuriose 2005-2006 metais buvo tyčia kankinami Abu Zubaydah ir Al Hawsawi, nukentėję nuo nežmoniško elgesio dėl politinių, rasinių, etninių, religinių ar kitų motyvų, kuriuos draudžia tarptautinė teisė; 6) Nebaudžiamumas už labai sunkius tarptautinės teisės, įskaitant ir Lietuvos Respublikos teisės (BK 100 straipsnis) pažeidimus skatina tolesnių tarptautinės teisės ir Lietuvos Respublikos teisės pažeidimų leistinumą. Nesugebėjimas priimti atsakomybės už pirmiau išvardintus šiurkščius teisės pažeidimus sukuria palankią aplinką, kurioje valstybės, įskaitant ir Lietuvą, atrodo, turi teisę susitarti, bendradarbiauti, vykdyti arba remti masinį slaptą kalinimą ir kankinimą nesulaukdamos jokių pasekmių.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Atlikus išsamią institucinio smurto genezės ir institucinio smurto sampratos analizę, darytina išvada, kad religinė – bažnytinė inkvizicijos metodika ir funkcinis tikslas bendrąja prasme iš dalies sutampa su inkvizicinio tiriamojo – tardomojo ir mišraus baudžiamojo proceso tipais (formomis). Religinės – bažnytinės inkvizicijos tikslas, be kita ko, institucinis baudžiamojo persekiojimo subjektų atliekamas tyrimas, kaltinimas, teismo procesas ir bausmė. Inkvizicijos (kaip institucijos) sistemiškumas, metodika ir jos funkcija pagrįstai gali būti laikomos baudžiamojo proceso teisės doktrinos istoriniu pagrindu, o inkvizicijos metu vykdyti tyrimai, į aukas nukreiptas smurtas, žmonių kankinimai ir žudymai – instituciniu smurtu.
2. Plačiąja prasme „institucinis smurtas“ yra negatyvi galios forma, pasireiškianti, be kita ko, netinkama socialinės struktūros subjekto veikla (elgesiu) asmens ar jų grupių, bendruomenių ir visuomenių atžvilgiu. Siaurąja prasme „institucinis smurtas“ – tai valstybės, valdžios įstaigų ar pareigūnų veiksmai (neveikimas), pasireiškiantys bet kokios formos asmens persekiojimu, nežmonišku elgesiu, kankinimu, fizinio ar psichinio skausmo sukėlimu, kitokiu asmens baudimu ar asmens teisių ar laisvių suvaržymu ir kt.
3. Išanalizavus religinę institucinio smurto raišką, šio magistro darbo kontekste, atlikus teisės aktų nuostatų analizę, darytina išvada, kad Europos teritorijoje, religinės pažiūros lėmė ilgalaikį, teisės aktais pagrįstą, tikslingai orientuotą musulmonų ir žydų persekiojimą, kankinimą, žudymą ir turto nusavinimą.
4. Remdamasis atliktu tyrimu, šio darbo autorius daro išvadą, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje veikė slapti JAV CŽV kalėjimai, kuriose 2005 – 2006 metais buvo tyčia kankinami Abu Zubaydah ir Al Hawsawi, nukentėję nuo nežmoniško elgesio, kuriuos draudžia tarptautinė teisė. Abu Zubaydah ir Al Hawsawi tapo institucinio smurto aukomis. JAV valdžios subjektų veiksmai (neveikimas), patvirtinant CŽV HVD programą, „Torture Memos“, įsteigiant ir valdant CŽV kalėjimus, lėmė musulmonų viktimizaciją. Lietuvos institucijų ir Lietuvos aukščiausių pareigūnų veiksmai (neveikimas), nesavikritiškas kaltės neigimas diskredituoja Lietuvą, padarė turtinę 260 000 eurams lygią žalą ir tebedaro neturtinę – reputacinę – žalą Lietuvai, Lietuvos teismams, Lietuvos prokuratūrai.
5. Nebaudžiamumas už labai sunkius tarptautinės teisės taip pat ir Lietuvos Respublikos teisės pažeidimus pagal BK 100 straipsnį, skatina tolesnių tarptautinės teisės ir Lietuvos

Respublikos teisės pažeidimų leistinumą. Nesugebėjimas prisiimti atsakomybės už šiurkščius teisės pažeidimus sukuria palankią aplinką, kurioje valstybės, tarp jų ir Lietuvą, atrodo, turi teisę susitarti, bendradarbiauti, vykdyti arba remti masinį slaptą žmonių kalinimą ir kankinimą nesulaukdamos pasekmių.

Remiantis atliktu tyrimu, teikiama šie siūlymai:

I. Europos Sąjungos Tarybai, (FAC tarybai, TVR tarybai)

Tiesiogiai atkreipti dėmesį į poreikį sustiprinti žmogaus teisių apsaugą ir įgyvendinimą tokiomis aplinkybėmis:

1. Nacionaliniai teismai turi užtikrinti, kad valstybių susitarimai dėl perdavimo, susiję su kova su terorizmu ir saugumo susitarimais, būtų griežtai peržiūrimi siekiant užtikrinti, kad būtų laikomasi negrąžinimo principo. Jei perkėlimo bylose buvo pažeistos žmogaus teisės, turi būti užtikrintos veiksmingos teisminės teisių gynimo priemonės ir kitos teisių gynimo priemonės bei žalos atlyginimas, kad būtų galima reaguoti į pažeidimus.
2. Sulaikytųjų perkėlimui pažeidžiant žmogaus teises nebus užkirstas kelias, jei nebus prisiimta atsakomybė už praeityje padarytus pažeidimus. Valstybės turi pašalinti kliūtis atsakomybei už perdavimus, įskaitant ribojančias taisykles, susijusias su valstybės paslaptimis, ir kitas doktrinas, pavyzdžiui, „imuniteto“ „politinio klausimo“ ir „valstybės akto“, kurios veikia taip, kad užkerta kelią teisei į veiksmingą teisinę gynybą.
3. Ekstradicijos ir išsiuntimo procedūros, grindžiamos kovos su terorizmu ar nacionalinio saugumo pagrindais, turi apimti valstybių įsipareigojimus pagal tarptautinę teisę, įskaitant žmogaus teises, tarptautinę humanitarinę ir pabėgėlių teisę. Tokią procedūrą visada turi vykdyti teisminė institucija.
4. Valstybės, įskaitant Lietuvos Respubliką, kurios, kaip įtariama, padėjo JAV CŽV naudoti savo oro erdvę ir nusileidimo aikšteles (oro uostus ir jų infrastruktūrą) CŽV perdavimų skrydžiams, turi peržiūrėti savo vidaus teisę ir praktiką, įskaitant tyrimų, kuriuos iki šiol atliko jų nacionalinės institucijos, peržiūrą.
5. Ikiteisminiai tyrimai, pirmiausiai, turėtų būti peržiūrėti, atnaujinti ir atlikti valstybių, kurios padėjo JAV CŽV naudoti savo oro erdvę ir nusileidimo aikšteles (oro uostus ir jų infrastruktūrą) sienos apsaugos tarnybose.

II. Lietuvos Respublikos vykdančiąjai valdžiai (Vyriausybei, Seimui, Prezidentui) ir (ar) jos institucijoms (ministerijoms, departamentams, kriminalinės žvalgybos subjektams, ikiteisminėms tyrimo įstaigoms)

1. Lietuvos Respublika turi priimti aiškius vidaus teisės aktus, draudžiančius slaptą sulaikymą ir kitas neoficialaus sulaikymo formas.
2. Lietuvos Respublika privalo nedelsiant patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenis, dalyvavusius slaptai sulaikant asmenis ir atliekant bet kokius neteisėtus veiksmus tokio sulaikymo metu, įskaitant jų viršininkus, jei jie įsakė, skatino ar pritarė slaptam sulaikymui, o jei jie pripažįstami kaltais, jiems turi būti skiriamos bausmės, atitinkančios padarytų veiksmų sunkumą.
3. Lietuvos Respublika negali naudotis tarpvalstybiniu bendradarbiavimu siekdama slapto sulaikymo, ypatingojo perdavimo ar formaliai teisėto perdavimo, kuris praktiškai veikia taip, kad rimtai pažeidžia pagrindines asmenų žmogaus teises.
4. Lietuvos Respublika turi užtikrinti asmenų, kurie buvo perduoti ar slapta sulaikyti, apsaugą ir užkirsti kelią atsakomiesiems veiksams, atsižvelgiant į tai, kad kalbėjimas apie patirtus pažeidimus turi didelių pasekmių jiems ir jų šeimoms.
5. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos subjektams turi būti taikoma nepriklausoma nacionalinių teisinių sistemų priežiūra, kad būtų užkirstas kelias piktnaudžiavimui ir užtikrinta, kad jų veiksmai atitiktų tarptautines normas.
6. Lietuvos Respublika turi sukurti kankinimų prevencijos stebėsenos sistemas, įskaitant Paryžiaus principus atitinkančius nacionalinius prevencinius mechanizmus.
7. Lietuvos Respublika turi pradėti (arba, kai taikoma, užbaigti) veiksmingus nepriklausomus teisinius ar kvaziteisminius tyrimus dėl patikimų įtarimų, kad Lietuvos teritorijoje buvo gabenami JAV CŽV sulaikytieji, kad Lietuvoje buvo įkurti slapti JAV CŽV kalėjimai ar sulaikymo vietos (angl. „*Black sites*“), kad pareigūnas R. Rickevičius, vadovaujantis įstatymais ir atlikdamas lėktuvo apžiūros pareigas, bandė prieiti prie Lietuvos oro uoste esančio orlaivio ir atlikti apžiūrą (užsirašyti numerį ir sužinoti, iš kur atskrido lėktuvas, ar yra keleivių, kada išskrenda), tačiau pareigūną sustabdė apsaugos darbuotojai už 400 metrų nuo lėktuvo ir neleido prie jo prieiti, kad VSD su JAV CŽV turėjo rašytinį susitarimą, kad JAV institucijos sumokėjo nenustatytą milijonų dolerių skaičių Lietuvos institucijai (institucijoms) ar pareigūnui (pareigūnams), kad JAV sumokėtas nenustatytas milijonų dolerių skaičius nebuvo apskaitytas Lietuvos įstatymuose nustatyta tvarka, kad Lietuvoje sulaikytiems

asmenims nebuvo suteikta medicinos pagalba, kad aukščiausieji Lietuvos vadovai palaimino Projektus (Projektą 1 ir (arba) Projektą 2).

8. Visiškai nepriklausomai ir netrukdomai suteikti galimybę šio magistro darbo autoriui mokslinio pažinimo tikslais gauti iš valstybės institucijų (Generalinės prokuratūros Valstybės kontrolės, Užsienio reikalų ministerijos, Teisingumo ministerijos, Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos ir kt.) prašomą informaciją, kuri reikalinga ištirti ir mokslo darbe aprašyti sistemingus žmogaus teisių pažeidimus.
9. *Bona fide* remti ir bendradarbiauti su Jungtinių Tautų organizacijos ekspertais, žmogaus teisių stebėjimo institucijomis ir kitomis organizacijomis, siekiant užtikrinti, kad būtų užkirstas kelias nebaudžiamumui už sunkius tarptautinės teisės pažeidimus, įskaitant savavališką sulaikymą, slaptą kalinimą, kankinimą ir priverstinį dingimą.

III. Lietuvos Respublikos Generalinei prokuratūrai, ikiteisminio tyrimo metu, be kita ko, siūlytina nustatyti:

1. Kokiam asmeniui (asmenims) 2000 – 2025 m. nuosavybės teise priklausė sklypas ant kurio buvo pastatyti Projektas 1 ir Projektas 2? Kas tvarkė sklypo įsigijimo dokumentus, kas patvirtino sandorius, kokia buvo sandorių vertė, kokia buvo/yra faktinė sklypo ir Projektų paskirtis, kokia forma ir kokias bankų sąskaitas buvo atliekami bet kokie piniginiai pervedimai susiję su Projektais Nr. 1 ir Nr. 2; piniginiai pervedimai už sklypą, už pastatų rekonstrukcijas, įrengimus, logistiką, komunalines ir kitas paslaugas?
2. Kokie asmenys 2000 – 2025 m. buvo galutiniai sklypo ant kurio stovėjo Projektas Nr. 1 ir Projektas Nr. 2 naudos gavėjai?
3. Kas buvo Projekto Nr. 1 ir (arba) Projekto Nr. 2 užsakovai, rangovai, valdytojai?
4. Kiek kainavo Projektas Nr. 1 ir Projektas Nr. 2?
5. Kas Lietuvoje davė leidimą statyti pastatus (Projektą Nr. 1 ir Projektą Nr. 2)?
6. Kas Lietuvoje statė Projektą Nr. 1 ir (arba) Projektą Nr. 2?
7. Kas Lietuvoje vykdė Projekto Nr. 1 ir Projekto Nr. 2 finansinių dokumentų apskaitą?
8. Bendradarbiauti su Suomijos valdžios institucijomis prašant pateikti informaciją apie Lietuvos ir Suomijos ryšius, asmenų per valstybinę sieną gabenimo atžvilgiu (skrydžių laikai, skrydžių maršrutai ir pan.)
9. Inicijuoti atskirą ikiteisminį tyrimą ir nustatyti asmenis trukdžiusius Lietuvoje VSAT pareigūnui R. Rickevičiui atlikti tarnybines pareigas. Dėl kokių priežasčių iki

šiol nenustatytos Palangos oro uosto apsaugos darbuotojų tapatybės ir ištirta kas, kada ir kokių teisinių pagrindų remiantis davė nurodymus apsaugos darbuotojams dėl Palangoje sustojusio orlaivio (N733MA)? Dėl kokių priežasčių iki šiol nebendradarbiaujama su Suomijos valdžios institucijomis prašant pateikti informaciją apie Lietuvos ir Suomijos ryšius, asmenų per valstybinę sieną gabenimo atžvilgiu (skrydžių laikai, skrydžių maršrutai ir pan.)? Kieno (kokio subjekto ar asmens) sprendimu Lietuvoje buvo nuspręsta nepradėti ikiteisminio tyrimo Valstybės sienos apsaugos tarnyboje? Kas nusprendė, kad VSAT ikiteisminio tyrimo pradėti nereikia? Jeigu VSAT sprendimas nebuvo priimtas, kodėl sprendimas atsisakyti pradėti IT nebuvo priimtas? Ar VSAT vadovybė žino apie tai kad VSAT pareigūnui buvo sąmoningai trukdoma atlikti tarnybines pareigas? Ar VSAT žinojo apie EŽTT 2018-10-08 ir 2024-01-16 sprendimuose prieš Lietuvą nustatytas veikas? Nustatyti Vilniaus ir Palangos oro uosto apsaugos darbuotojų tapatybes, nustatyti kas, kada ir kokių teisinių pagrindų remiantis davė nurodymus apsaugos darbuotojams dėl Palangoje sustojusio orlaivio (N733MA)? Nustatyti asmenius, kurie sustabdė VSAT pareigūną R. Rickevičių, kurie neleido R. Rickevičiui prieiti prie lėktuvo ir neleido vykdyti VSAT pareigūnui tarnybines pareigas. Nustatyti ar R. Rickevičius (dėl nurodyto incidento) teisės aktuose nustatyta tvarka pranešė tiesioginiam VSAT vadovui? Kas incidento metu buvo tiesioginis R. Rickevičius vadovas? Ar R. Rickevičius (dėl nurodyto incidento) teisės aktuose nustatyta tvarka, parašė tarnybinį pranešimą VSAT? Ar Rustamas Liubajevs žinojo apie Projektą Nr. 1 ir Projektą Nr. 2? Apklausti VSAT vadovus ir nustatyti ar su R. Rickevičiu įvykęs incidentas buvo registruotas ir ištirtas įstatymuose nustatyta tvarka.

10. Pripažinti Abu Zubaydah ir Al Hawsawi nukentėjusiais ir nustatyti jų išpažįtamą tikėjimą ir (arba) priklausimą religinei, tautinei, etninei ar rasinei grupei.
11. Informuoti Lietuvos visuomenę apie ikiteisminių tyrimų pažangą ir apie kitas svarbias leistinas informuoti bylos aplinkybes.

IV. JAV atstovams pagal kompetenciją:

1. Uždaryti Gvantanamo įlankos (Kuba) karinio sulaikymo centrą ir perkelti ten sulaikytus asmenis į šalį, kurių pilietybę jie turi, arba saugias trečiąsias šalis, kai taikomi negrąžinimo principai.

2. Sukurti mechanizmą, kuris užtikrintų tinkamą teisių gynimo priemonę slapta sulaikytiems asmenims, nurodytiems 2010 m. Jungtinių Valstijų Senato žvalgybos komiteto ataskaitoje.
3. Nedelsiant ir kuo išsamiau paskelbti pilną daugiau kaip 6700 puslapių apimties JAV Senato žvalgybos komiteto ataskaitą (2024-01-16 EŽTT sprendimo 36 punktas) dėl CŽV slapto sulaikymo, perdavimo ir tardymo programos. Toks skaidrumas užtikrintų, kad tokia praktika daugiau niekada negalėtų būti institucionalizuota ir taptų pavyzdžiu kitoms šalims.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Tarptautinės teisės aktai

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 40-987.
2. Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (1984). *Valstybės žinios*, 80-3141.
3. Regio Decreto Legge 17 novembre 1938, n. 1728 „Provvedimenti per la difesa della razza italiana“ (038U1728) [interaktyvus], prieiga internete: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1938-11-17;1728> [žiūrėta 2025-02-26].
4. Regio Decreto Legge 7 settembre 1938 - XVI, n. 1381. „Provvedimenti nei confronti degli ebrei stranieri“.

Nacionalinės teisės aktai

5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-2262.
7. Lietuvos Respublikos Seimo 2010-01-19 nutarimas Nr. XI-659 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto atlikto parlamentinio tyrimo dėl galimo Jungtinių Amerikos Valstijų centrinės žvalgybos valdybos sulaikytų asmenų pervežimo ir kalinimo Lietuvos Respublikos teritorijoje išvados“. *Valstybės žinios*, Nr. 10-48.

Tarptautinių teismų praktika:

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai:

8. Abu Zubaydah prieš Lietuvą Nr. 46454/11, [2018-05-31].
ECLI:CE:ECHR:2018:0531 JUD004645411.
9. Al-Hawsawi prieš Lietuvą Nr. 6383/17, [2024-01-16]. ECLI:CE:ECHR:2024:0116 JUD000638317.

JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas:

10. JAV Aukščiausiojo Teismo 2022-03-03 sprendimas byloje Nr. 20–827, United States, Petitioner V. Zayn al-abidin Muhammad Husayn, aka Abu Zubaydah, et al.

Specialioji literatūra:

11. Abalos, D. (1969). The Medellin Conference. *CrossCurrents*, Vol.19 (2), p. 113-132 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/24457340> [žiūrėta 2024-05-20 ir 2025-02-27].
12. Abramavičius, A. et al. (2001). *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas.
13. Aronson, E. et al (2018). *Social Psychology Ninth Edition*. Jungtinė Karalystė: Pearson Education Limited.
14. Bailey, G. (2009). United States v. Passaro: Exercising Extraterritorial Jurisdiction over Non-Defence Department Government Contractors Committing Crimes Overseas under the Special Maritime and Territorial Jurisdiction of the United States, *Catholic University Law Review*. Volume 58 (4) 1143 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3184&context=lawreview> [žiūrėta 2025-02-28].
15. Bekarija, Č. (1992). *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Antras leidimas. Vertė Romualdas Burokas. Vilnius: Mintis, 1992.
16. Benjamin, W. (1996). *Selected writings. Volume 1. 1913-1926*, Cambridge, Massachusetts London, England: Harvard University Press.
17. Bergen, D. L. (2016). *War & Genocide: A Concise History of the Holocaust*. Third edition. Rowman & Littlefield.
18. Berger, P. B. (1981). Medicine and torture: the struggle for human rights. *Canadian Medical Association journal*, Vol.124 (7), p. 839-840 [interkatyvus]. Prieiga per internetą: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1705345/pdf/canmedaj01479-0011.pdf> [žiūrėta 2024-05-01 ir 2025-02-27].
19. Berman, H. J. (1999). *Teisė ir Revoliucija*. Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai.
20. Bishop, J. (2006). Aquinas on Torture. *New Blackfriars*, Vol 87 (1009), p. 229-237, <https://doi.org/10.1111/j.0028-4289.2006.00142.x>

21. Bourgois, P. (2001). The power of violence in war and peace: Post-Cold War lessons from El Salvador. *Ethnography*, Vol.2 (1), p. 5-34, <https://doi.org/10.1177/14661380122230>
22. Carpenter, D. E. (1986). *Alfonso X and the Jews: An Edition of and Commentary on Siete Partidas 7.24 De los judios*. Berkeley: University of California Press.
23. Constable, O. R., Zuro D. (2012). *Medieval Iberia: Readings From Christian, Muslim, and Jewish Sources*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
24. Denbeaux, M. et al (2009). *Death in camp Delta*, [interaktyvus]. Seton Hall University School of Law. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1582658 [žiūrėta 2025-02-27].
25. Denbeaux, M., et al (2019). *How America Tortures*, [interaktyvus]. Seton Hall University School of Law. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3494533 [žiūrėta 2025-02-27].
26. Domenach J. M. et al (1981). *Violence and its causes* [interaktyvus], UNESCO. Prieiga per internetą: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000043086> [žiūrėta 2025-02-27].
27. Farmer, P. E. et al (2006). Structural Violence and Clinical Medicine. *PLoS Med* Vol.3 (10), DOI: 10.1371/journal.pmed.0030449
28. Franco, R. M. (2007). Braulio de Zaragoza y la corrección del Fuero Juzgo. *Helmantica: Revista de filología clásica y hebrea*, Tomo 58, (175), p. 67-89 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://summa.upsa.es/details.vm?q=id:0000029397&view=main&lang=es> [žiūrėta 2024-05-10].
29. Fromm, E. (1973). *The Anatomy Of Human Destructiveness*. Third Printing. New York, Chicago, San Francisco: Holt, Rinehart and Winston of Canada.
30. Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6 (3), p. 167–191 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_7/Galtung_Violence,%20Peace,%20and%20Peace%20Research.pdf [žiūrėta 2025-02-27].
31. Gelumbauskienė, R. ir Šapoka, G. (2012). *Lietuvos teisės istorijos chrestomatija*. Vilnius: Justitia.
32. Gilbert, M. (2000). *Never Again: A History of the Holocaust* [interaktyvus], RosettaBooks. Prieiga per internetą:

- https://books.google.lt/books?id=wWhsDwAAQBAJ&pg=PT22&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [žiūrėta 2024-05-06].
33. Guzmán, L. (2014). Benjamin's Divine Violence: Unjustifiable Justice. *The New Centennial Review*, Vol. 14, (2), p. 49-64, <https://doi.org/10.14321/crnewcentrevi.14.2.0049> [žiūrėta 2025-02-27].
 34. Henry C Lea (1866). *Superstition and Force: Essays on the Wager of Law, the Wager of Battle, the Ordeal, Torture*. Philadelphia: Henry C. Lea.
 35. Henry C. Lea (1887). *A History Of The Inquisition Of The Middle Ages Vol. I*. New York: Harper and Brothers.
 36. Hilberg, R. (1999). *Nusikaltėliai, Aukos, Stebėtojai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
 37. Hirschfeld, K., (2017). *Rethinking Structural Violence*. Vol.54 (2) p. 156-162, <https://doi.org/10.1007/s12115-017-0116-y>
 38. Huntington, Samuel P. (1996). *Political Order in Changing Societies*. Yale: Yale University Press.
 39. Yamey, G., 2001. Torture: European Instruments of Torture and Capital Punishment from the Middle Ages to Present, *BMJ*. 2001 Aug 11;323(7308):346 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1120948/> [žiūrėta 2025-03-04].
 40. Kamen, H. (1997). *The Spanish Inquisition: A Historical Revision*. London: Weidenfeld & Nicolson.
 41. Knight J. (1992). *Institutions and Social Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
 42. Kūris, E., ir kt. (2011). *Lietuvos teisinės institucijos*. Vilnius: registrų centras.
 43. Lerner, M.J.; Miller, D.T. (1977). Just-world research and the attribution process: Looking back and ahead. *Psychological Bulletin*. 85 (5), p. 1030–1051, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.85.5.1030>
 44. López de Ayala, P. (1776). *Cronicas de los Reyes de Castilla, Don Pedro, Don Enrique II, Don Juan I, Don Enrique III*. Madrid: Imprenta de don Antonio del Sancha.
 45. Machovenko, J., (2000). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*. Vilnius: Justitia.
 46. Mahoney, J. ir Thelen, K. (2009). Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power. *Social Cohesion and Development* 6 (1), p. 245, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511806414>

47. Maihold, H., (2005). *Strafe für fremde Schuld? Die Systematisierung des Strafbegriffs in der Spanischen Spätscholastik und Naturrechtslehre*. Köln: Böhlau.
48. Malešević, S., (2010). *The Sociology of War and Violence*, Cambridge: Cambridge University Press.
49. Menke, C. et al (2018). *Law and violence: Christoph Menke in dialogue*. Manchester: Manchester University Press.
50. Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija*. I knyga. Vilnius: registru centras.
51. Michael, R. (2006). *Holy Hatred: Christianity, Antisemitism, and the Holocaust*. London: Palgrave Macmillan.
52. Miles, S. (2009). *Oath betrayed: America's torture doctors*. University of California Press Berkeley and Los Angeles, California 2nd ed.
53. Morgan, P., (2004). *Italian Fascism, 1915-1945*. Second edition. London: Palgrave Macmillan.
54. North DC. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
55. Pennington K. (1993). *The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*. University of California Press.
56. Raphael, S. et al. (2019). *CIA Torture Unredacted*. The Bureau of Investigative Journalism; The Rendition Project [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://westminsterresearch.westminster.ac.uk/download/9c30a21c0a29e22452e2519e73a26160abe130b84f05f28d3a0922ccdb6d8df6/18064663/190710-TRP-TBIJ-CIA-Torture-Unredacted-Full.pdf>
57. Regal, P. J. (1998). Violence and Sex. *The Quarterly review of biology*, Vol.73 (4), p. 473-476, <https://doi.org/10.1086/420416>
58. Roger, C. (2004). *Visigothic Spain 409–711*, [interaktyvus]. Blackwell Publishing. Prieiga per internetą: <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-579128-08a32313c7.pdf> [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-27].
59. Ruiter, M. (2013). Alfonso X of Castile: Alfonso the Tolerant?. *Constellations*, 4 (2), <https://doi.org/10.29173/cons19666>
60. Russell, B. (1922). *Free thought and official propaganda*, [interaktyvus]. Watts & Co., Johnson's Court: Fleet Street, E.C.4. Prieiga internete: <https://www.gutenberg.org/files/44932/44932-h/44932-h.htm> [žiūrėta 2025-02-27].
61. Russell, B. (1945). *A History Of Western Philosophy*. New York: Simon and Schuster.

62. Scott, S. P. (1910). *The Visigothic Code*. Boston: The Boston Book Company.
63. Shinn, C. A. (2016). Inside the Italian Empire: Colonial Africa, Race Wars, and the Southern Question. *Shades of Whiteness*, p. 35-51. Leiden and Boston: Brill Publishers, https://doi.org/10.1163/9781848883833_005
64. Streeck, W ir Thelen, K. A (2005). *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies*. Oxford: Oxford University Press.
65. Švedas, G. et al (2009). *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras.
66. Turvey, B. E., Coronado, A., Baltazar, K., V. (2022). Integrated Forensic Assessments: A Psychosocial Approach With the Human Rights Perspective In: *Criminal Profiling, An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, Fifth Edition, p. 205-234, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815583-7.00007-1>
67. Ubalde Monge, S. (2016). *Ad Extirpanda: Antropología Cultural*. Autopublicaciones Tagus.
68. Valikonytė, I., Lazutka, S. ir Gudavičius, E. (2001). *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga.
69. Weitz, E. D. (2011). *Nationalism. The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. Oxford University Press.
70. Zucker, L. G. (1977). The role of institutionalization in cultural persistence. *American sociological review* 10 (1), p. 726-743.
71. Zucker, L. G. (1983). Organizations as institutions. *Research in the Sociology of Organizations* 2 (1), p. 1-47.
72. Zucker, L. G. (1987). Institutional theories of organization. *Annual review of sociology*, 13 (1), p. 443-464.
73. Zucker, L. G. (1988). Where do institutional patterns come from? Organizations as actors in social systems. *Institutional patterns and organizations: Culture and environment* 20 (3), p. 23-49.
74. Zucker, L. G., Tolbert, P. (1999). The institutionalization of institutional theory. *Studying organization: Theory & method in S. R. Clegg, C. Hardy (Eds.)*, p. 169-184.

Kiti šaltiniai

75. Abcnews.go.com. *Bush aware of advisers' interrogation talks* [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

- <https://abcnews.go.com/TheLaw/LawPolitics/story?id=4635175&page=1> [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-27].
76. Aoc.gov. *Alfonso X relief portrait* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.aoc.gov/explore-capitol-campus/art/alfonso-x-relief-portrait> [žiūrėta 2025-02-26].
77. Britannica.com. „*Abu Ghraib prison by Volle. A. „Moro (people)“ „Moor (people)“*“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.britannica.com/topic/Abu-Ghraib-prison> [žiūrėta 2025-02-27].
78. Charlydmiller.com [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.charlydmiller.com/LIB06/2005JulyMedscapePOWRA.html> [žiūrėta 2025-02-27].
79. Congress.gov. *Report of the Senate select committee on intelligence committee study of the central intelligence agency's detention and interrogation program together with foreword by chairman Feinstein and additional and minority views* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.congress.gov/congressional-report/113th-congress/senate-report/288> [žiūrėta 2024-11-26].
80. Coe.int. *Europeans must account for their complicity in CIA secret detention and torture* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.coe.int/cs/web/commissioner/-/europeans-must-account-for-their-complicity-in-cia-secret-detention-and-torture-1> [žiūrėta 2024].
81. Dle.rae.es. *El Diccionario de la lengua española* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://dle.rae.es/> [žiūrėta 2025-02-27].
82. Echr.coe.int. *Violations by Article and by State*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats_violation_1959_2022_eng
file:///Users/vartotojas/Downloads/stats-violation-2023-eng.pdf
<https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/stats-violation-2024-eng> [žiūrėta 2025-02-27].
83. Etymonline.com. „*aggression*“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.etymonline.com/search?q=aggression> [žiūrėta 2024-04-30 ir 2025-02-27].
84. Europarl.europa.eu. *P6TA(2007)0032 CŽV vykdytas kalinių gabenimas ir neteisėtas kalinimas Europos šalyse* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2007-0032_LT.pdf [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-27].

85. Europarl.europa.eu. *Report on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners (2006/2200(INI) Nr.A6-0020/2007* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0020_EN.html [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-25].
86. Europarl.europa.eu. *Transportation and illegal detention of prisoners. European Parliament resolution on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners (2006/2200(INI)* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2007-0032_EN.html [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-25].
87. Georgewbush-whitehouse.archives.gov. *President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060906-3.html> [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-26].
88. Governo.it. *Le leggi antiebraiche in italia dal 1938 al 1945* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.governo.it/sites/governo.it/files/leggi_antiebraiche_38_43.pdf [žiūrėta 2025-02-27].
89. Gutenber.org. *The Visigothic code: (Forum Judicum) translated by S. P. Scott* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.gutenberg.org/ebooks/72551> [žiūrėta 2025-02-26].
90. Heintercept.com. *Guantanamo Notebook by Williams, M.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://theintercept.com/2022/01/13/guantanamo-bay-anniversary-20-years/> [žiūrėta 2024-11-26].
91. Hi.lt. *Informacija specialistams, dirbantiems smurto artimoje aplinkoje prevencijos srityje* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hi.lt/leidinys-57/informaciniai-leidiniai/smurto-prevencija-informacija-specialistams-dirbantiems-smurto-artimoje-aplinkoje-prevencijos-srityje/> [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-27].
92. Hrw.org. Human rights watch. *Abuses by U.S. Forces in Afghanistan* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hrw.org/report/2004/03/08/enduring-freedom/abuses-us-forces-afghanistan> [žiūrėta 2025-02-28].
93. Hrw.org. Human rights watch. *No More Excuses. A Roadmap to Justice for CIA Torture.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hrw.org/report/2015/12/01/no-more-excuses/roadmap-justice-cia-torture>

- https://www.youtube.com/watch?v=BObYKGgAp2Y&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Fwww.hrw.org%2F&source_ve_path=Mjg2NjY [žiūrėta 2025-03-04].
94. Intelligence.senate.gov. *Report of the senate select committee on intelligence committee study of the central intelligence agency's detention and interrogation program together with foreword by chairman Feinstein and additional and minority views* [interaktyvus] <https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/publications/CRPT-113srpt288.pdf> [žiūrėta 2025-03-03].
95. Iprapeace.org. *Proceedings of the International Peace Research Association 1975. Fifth General Conference* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.iprapeace.org/> [žiūrėta 2025-02-21].
96. Jewishencyclopedia.com. *Jewish encyclopedia 1901-1906* (2002-2021) [interaktyvus], Kopelman Foundation. Prieiga per internetą: <https://www.jewishencyclopedia.com/> [žiūrėta 2024-05-06].
97. Jeannelenzer.com. Jeanne Lenzer is an award-winning independent medical investigative journalist and author [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://jeannelenzer.com/> ir <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1550448/pdf/bmj33300401.pdf> [žiūrėta 2025-02-28].
98. Lkz.lt. Inkvizicija [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.lkz.lt [žiūrėta 2025-03-22].
99. Ncbi.nlm.nih.gov. *Violence and Aggression: Short-Term Management 2015* ir *Oath Betrayed: Torture, Medical Complicity, and the War on Terror* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK356335/> in Mental Health, Health and Community Settings: Updated edition. London: British Psychological Society (UK) ir *Oath Betrayed: Torture, Medical Complicity, and the War on Terror* <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1550448/pdf/bmj33300401.pdf> [žiūrėta 2025-02-20 ir 2025-02-28].
100. Newyorker.com. *Annals of National Security Torture at Abu Ghraib* by M. Hersh [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.newyorker.com/magazine/2004/05/10/torture-at-abu-ghraib> [žiūrėta 2024-11-26 ir 2025-02-27].
101. Nytimes.com. *Bush Aides Linked to Talks on Interrogations* by Mazzetti, M. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

- <https://www.nytimes.com/2008/09/25/washington/25detain.html> [žiūrėta 2024-11-26].
102. Obamawhitehouse.archives.gov [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/08/01/press-conference-president> [žiūrėta 2025-03-04].
103. Ohchr.org. *Human Rights Council Forty-ninth session 2022 February 28 -1 April Agenda item 3 Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms while countering terrorism in UN expert calls on States to ensure accountability, transparency and access to sites of secret detention* Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/03/un-expert-calls-states-ensure-accountability-transparency-and-access-sites> [žiūrėta 2025-03-04].
104. Phr.org. Allen, S. A. ir Dougherty, S., *Nuremberg Betrayed: Human Experimentation and the CIA Torture Program* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://phr.org/our-work/resources/nuremberg-betrayed-human-experimentation-and-the-cia-torture-program/> ir <https://phr.org/issues/torture/prevention/torture-in-u-s-national-security-detention/> [žiūrėta 2024-05-06 ir 2025-02-21].
105. Vle.lt. „inkvizicija“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/inkvizicija/> [žiūrėta 2024-11-26].
106. Who.int. *World report on violence and health 2002* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/publications/i/item/9241545615> [žiūrėta 2024-11-26].
107. Who.int. *Global status report on violence prevention 2014* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564793> [žiūrėta 2024-11-26].
108. Wikipedia.org. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page [žiūrėta 2025-02-26].

SANTRAUKA

Institucinis smurtas: numanomo JAV CŽV kalėjimo atvejis Lietuvoje

Tomas Griškevičius

Šiame magistro darbe yra analizuojama Lietuvos mokslininkų iki šiol netyrinėta tema – institucinis smurtas, kurį patyrė asmenys, trečiosios šalies, nagrinėjamu atveju JAV, įsteigtuose slaptuose kalėjimuose Lietuvos teritorijoje. Temos problema pradedama tirti analizuojant institucinio smurto sąvoką filosofinėje, biomedicininėje, sociologinėje ir baudžiamosios teisės perspektyvose. Darbe yra analizuojama institucinio smurto genezė ir jo raiška religine prasme, apžvelgiama Europos šalių vadovų ir Inkvizicijos įtaka Europos baudžiamajai teisei ir baudžiamajam procesui, pateikiama konkrečių pavyzdžių apie Inkvizicijos taikomus metodus, būtent, kokiose Europos šalių teisės aktuose buvo įtvirtintos kitatikių (musulmonų ir žydų) persekiojimą leidžiančios nuostatos.

Šio darbo didžiausią dalį sudaro institucinio smurto atvejų analizė 2018-10-08 ir 2024-01-16 Europos žmogaus teisių teismo sprendimų, bylose Abu Zubaydah ir Al-Hawsawi prieš Lietuvą, kontekste. Pagal užsienio valstybių institucijų taikomą praktiką, asmuo gali būti suimtas trečioje šalyje, patalpintas į slaptą kalėjimą Europoje ir ten kankinamas ar kitaip laikomas *incommunicado* be teisės kreiptis į teismą, be teisės susisiekti su artimaisiais ar šeima ir be teisės slapto kalinimo metu gauti medicinos priežiūros paslaugas ar įgyvendinti teisę į gynėją. Atlikus išsamią įvairių šaltinių analizę, nustatyta, kad Lietuvoje veikė slaptas JAV Centrinės žvalgybos valdybos kalėjimas apie kurį žinojo ir jo įsteigimui neprieštaravo aukščiausi Lietuvos pareigūnai. Naudojant specialią kankinimams sukurtą programą Lietuvoje veikusiame slaptame kalėjime buvo kankinami ir luošinami žmonės. Tam, kad Lietuvos teritorijoje būtų įgyvendinami neteisėti kankinimai panaudojant fizinį ir psichinį smurtą iki šiol nenustatytiems asmenims buvo sumokamas milijonas dolerių gryniaisiais pinigais atlygis. Remiantis atliktu tyrimu, kalėjimų egzistavimą Lietuva neigia. 2014 m. generalinės prokuratūros pradėtas ikiteisminis tyrimas Nr. 01-2-00015-14 dėl neteisėto asmenų gabenimo per valstybės sieną ir valstybės pareigūnų piktnaudžiavimo tarnyba nebaigtas. Lietuvai padaryta 260 000 eurų materialinė žala, tačiau kalti asmenys iki šiol nenustatyti ir nenubausti, o žala iš kaltų asmenų neišieškota.

SUMMARY

Institutional violence: The Case of an alleged US CIA prison operating in Lithuania

Tomas Griskevicius

This Master's thesis analyses a topic that has not been investigated by Lithuanian scholars – institutional violence suffered by individuals in secret prisons established by a third country, in this case, the USA, in the territory of Lithuania. The problem of the topic is examined by analyzing the concept of institutional violence from philosophical, biomedical, sociological and criminal law perspectives. It also analyses the genesis of institutional violence and its expression in religious terms, looks at the influence of European leaders and the Inquisition on European criminal law and criminal procedure, and gives concrete examples of the methods used by the Inquisition, including European countries' legislation and other provisions allowing for the persecution of Muslims and Jews.

The bulk of this work consists of an analysis of cases of institutional violence in the context of the judgments of the European Court of Human Rights of 8 October 2018 and 16 January 2024 in the cases of Abu Zubaydah and Al-Hawsawi v. Lithuania. According to the practice of foreign authorities, a person may be arrested in a third country, placed in a secret prison in Europe, and tortured or otherwise held incommunicado there, without the right to access a court, without the right to contact his or her relatives or family, and without the right to receive medical care or to exercise the right to legal counsel during the period of secret detention. An analysis of various sources shows that a secret prison of the US Central Intelligence Agency (CIA) was operating in Lithuania, of which the highest Lithuanian officials were aware and did not object to its establishment. People were tortured and mutilated in secret prison in Lithuania using a special torture programme. A cash reward of million dollars was paid to unidentified persons to carry out illegal torture using physical and psychological violence on Lithuanian territory. At the time of writing, Lithuania denies the existence of prisons. Pre-trial investigation No 01-2-00015-14, opened in 2014 by the Prosecutor General's Office, on the unlawful transportation of persons across the state border and abuse of office by public officials, has not been completed. Material damage to Lithuania amounting to €260,000 has been caused, but the persons responsible have not yet been identified, punished or recovered.